

The Place of The Concept of Belagat in the Understanding of the Qur'an

Süleyman Cesur*

Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 58140 Sivas, Türkiye

ARTICLE INFO

Theological and religious studies
Research Article
Turkish

Received : 22.05.2018
Accepted : 18.12.2018

Keywords:
Kur'an-ı Kerim
Retorik
Me'ânî
Beyân
Bedi'
İ'caz

ABSTRACT

The Kur'an is a divine book that has been sent down to the sultans who speak the language best with a clear Arabic language, and who has challenged them in the best way. For this reason, scholars have turned to investigate and learn the style and form of the Kur'an, and have turned their attention to rhetoric. The language of belagat is at the beginning of the knowledge which is important for understanding the characteristics of the Arabic language and for being a foundation for its secrets. Through Belagat, the linguistic delicacies that can not be recognized at first sight in the style of the Kur'an and which can be understood as a result of the detailed examinations have been tried to be excluded from the Kur'an's i'caz and Allah (cc). Thus, the meaning of the verbal allegation is fulfilled in an error-free manner, affecting the person, using beautiful words appropriate to explain the account is described in an impressive and thought-provoking manner. In our research, the role and contribution of belaghat in understanding the Kur'an is examined. First of all, the opinions of the scholars related to the rhetoric were stated, the periods and parts of the rhetoric, the subject and purpose of the studies were explained briefly. Later on, the subject of the lecture was tried to be explained by the examples related to me'ânî, beyân, bedi'.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 1(1): 1-14, 2018

Kur'an'ın Anlaşılmasında Belagat İlminin Yeri

MAKALE BİLGİSİ

İlahiyat ve dini Araştırmalar,
Araştırma Makalesi
Türkçe

Geliş : 22.05.2018
Kabul : 18.12.2018

Anahtar Kelimeler:
Kur'an-ı Kerim
Belagat
Me'ânî
Beyân
Bedi'
İ'caz

ÖZ

Kur'an'ı Kerim apaçık bir Arapça ile dili en iyi bilen sözün sultanlarına indirilmiş ve onlara en iyi bildikleri konuda meydan okumuş ilahi bir kitaptır. Bundan dolayı âlimler Kur'an'ın üslubunu ve icazını araştırmaya ve öğrenmeye yönelmişler, dikkatlerini belagat ilmine çevirmişlerdir. Belagat ilmi ise, Arap dilinin özelliklerini anlamak, onun sırlarına vakıf olmak bakımından önem arz eden ilimlerin ilk sırasında yer almıştır. Belagat sayesinde Kur'an'ın üslubunda ilk bakışta fark edilemeyen, detaylı incelemeler sonucunda anlaşılabilen dilsel incelikler, Kur'an'ın i'cazı ve Allah'ın (cc) muradı açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Böylece belagat ile murat edilen mana hatasız bir şekilde yerine getirilmiş, kişilere tesir eden, manalara uygun güzel kelimeler kullanılarak muhataba anlatılmak istenen etkileyici ve düşündürücü bir şekilde anlatılmış olur. Araştırmamızda belagatın Kur'an'ı Kerim'in anlaşılmasındaki rolü ve katkısı incelenmiştir. İlk önce belagatın tanımı ile ilgili âlimlerin görüşleri belirtilmiş; belagat ilminin geçirdiği dönemler ve kısımları, konu ve amacı kısaca açıklanarak yapılan çalışmalar hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra ise belagatın kısımları olan me'ânî, beyân, bedi' ile ilgili sanatlardan misallerle konu açıklanmaya çalışılmıştır.

* Corresponding Author: Süleyman Cesur, suleymancesur58@gmail.com

DOI:

Giriş

Belagat kelimesi; fesahat¹, önemli, yüce bir manayı fasih bir ibare ile yerine getirme², sözün fasih ve açık seçik olma manalarına gelen bir mastardır. Bazıları “ulaşmak, olgunlaşmak, ergenlik çağına varmak” manasındaki buluğ (بلوغ) kelimesiyle ilgili olduğunu söylemiş olsalar da³ bab ve mastar değişikliğinden dolayı bu anlamın isabetli olmadığı ifade edilmiştir.⁴ Belagata belagat denilmesinin, mananın dinleyen kalbine ulaşması ve onu anlamasından dolayı olduğu belirtilmiştir.⁵

Bazı belagatçılar ise belagatı “Azdır anlaşılır, çoktur biktırmaz” şeklinde açıklamışlardır.

Başka biri; “Az kelimelerle çok manalar ifade etmektir” demiş.

Halef b. el-Ahmer (ö. 180/796); “Belagat samimi bir bakıştır.” demiş.

Halil b. Ahmed (ö. 175/791); “Belagat, bir kelimedir ki diğerlerini açığa çıkarır.” demiş.

Mufaddal el-Dabbî (ö. 178/794) belagata vakıf olan bir Arap’a “size göre belagat nedir?” diye sormuş. O da “Acz olmaksızın i’caz, hata olmaksızın uzatmadır.” cevabını vermiştir.⁶

İstilah olarak ise biri “meleke”, diğeri “ilim” olmak üzere iki manada kullanılmaktadır.⁷ Batı dillerinde meleke manasındaki belagata karşılık eloquence, ilim manasında da retorique kelimeleri kullanıldığı görülmektedir.⁸

Meleke olarak belagat, sözün fasih olmakla beraber yer ve zamana da uygun olması, bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesidir. Belagat insanda doğuştan var olan bir alışkanlıktır. Kur’an-ı Kerim’de “O insanı yarattı ve ona beyânı öğretti” (er-Rahmân 55/4) buyrulmuştur. Belagat ilim haline gelmeden önce meleke olarak şair, yazar ve hatiplerde hatta halkın dilinde kullanılmıştır. Bu sebeple sonraları birer belagat ıstılahı olarak kabul edilecek olan, teşbih, mecaz, isti’are, takdim, tehir, cinâs, mutabakat vb. edebi sanatlar her dil ve kültürde daima kullanılmaktadır.⁹

İbnu’l-Muqaffâ’dan (ö. 142/759) itibaren¹⁰ Câhız (ö. 255/869), Kudâme b. Ca’fer (ö. 337/948) ve Rummânî’ye (ö. 384/994) gelinceye kadar belagat, insanın doğuştan sahip olduğu bir kabiliyet ve sanata olan yakınlığı şeklinde anlaşılmış, İbnu’l-Muqaffâ’ ise belagatı “Sözün

herkesin kolay kolay söyleyemeyeceği tarzda söylemek”¹¹ şeklinde anlamıştır. Câhız lafızla mananın güzellikte birbiriyle yarışması, yani manadan önce lafzın kulağa, lafızdan önce de mananın zihne süratle ulaşması¹², Rummânî, “Mananın güzel ve uygun ifadelerle zihinlere ulaştırılması”¹³, Fahreddin er-Râzi (ö. 606/1209), “Sözün söyleyenin kalbinde olan mananın özünü, onu bozacak kısaltmadan ve usandıracak uzatmadan sakınmak suretiyle ifade edilmesidir.”¹⁴ diye tarif etmişlerdir. Sekkâkî (ö. 626/1229) ise belagatı, “Konuşan kişinin manaları ifade etmek hususunda kazandığı melekedir, bununla terkiplerin hakkını verir, teşbih, mecaz ve kinaye çeşitlerini maharetle kullanır”¹⁵ diye tarif etmiştir.

Kazvîni (ö. 739/1338) belagatı kelim ve konuşanın vasfı olarak görür ve: “Kelamın belagatı fasih olmasıyla beraber muktezayı hale uygun olmasıdır. Mutekellimin vasfı olarak belagat ise kazandığı meleke ile belagatlı söz söylemeye muktedir olmasıdır.”¹⁶ demiştir.

İlim olarak belagat, düzgün ve yerinde söz söyleme usul ve kaidelerini inceler ve Me’ânî, Beyân, Bedî’ olmak üzere üç kısma ayrılır.¹⁷ Me’ânî, lafızların dizilişindeki inceliği ve güzelliği, nitelemelerdeki güzellikleri, terkiplerdeki parlaklıkları, kolaylık ve sadeliği, kelimelerdeki anlam genişliğini, lafızların tatlılığı ve sağlamlığını öğretir.¹⁸ Beyân, manayı ifadede lafzı açıklığa kavuşturmak için gerekli olan melekeden kazandırılmasını öğretir.¹⁹ Bedî’ ise sözün ses ve mana yönlerinden güzelleştirilmesi usul ve yöntemlerini öğretir.²⁰

1. Belagat ve Tarihi Süreci

Belagat ilmi Kur’ân ilimlerinden birisidir. Kur’ân ile alakası, Kur’ân’ın manasından bahsetmesidir, Allah’ın kitabından hükümler çıkarmada yardımcı olmasıdır. Kur’ân’ın anlaşılması ve onun insanlara ulaştırılmasında belagatın önemi büyüktür. Kur’ân Arapça açık bir şekilde indiğinden²¹ dolayı bu dilin diğer dillerden üstünlüğü vardır. Belagatın Kur’an’la alakası Kur’an’ın icazı yönünden olmuştur. Kur’an-ı Kerim; Arap kelamını şiirinde, mektuplarında, münazaralarında fesahat, cezalet ve nazım olarak ayırmış, karşıtlarını her zaman aciz düşürmüştür. Kur’an-ı Kerim bu üç mananın hepsini de

¹ Muhammed b. Mukrim b. Ali b. Ahmed ibn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâru Şadr), “ بلاغة ” md., 8:420; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh*, Thk. Şihabuddin Ebû Amr (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1998), “ بلاغة ” md., 2: 1010.

² Ali el-Cârim, Mustafa Emin, *el-Belâgatu’l-Vâdiha* (Kahire: Dâru’l-Me’ârif), 8.

³ Fađl Hasan Abbas, *el-Belâga fununuhâ ve efnânuhâ ilmu’l-me’ânî*, 12. Baskı (Ürdün: Dâru’n-Nefâis, 2009), 57; Hikmet Akdemir, *Belagat Terimleri Ansiklopedisi* (İzmir: Nil Yayınları, 1999), 9.

⁴ es-Seyyid eş-Şerif el-Cureânî, *Kitâbu’l-ta’rifât* (Kahire: Dâru’l-Fazile), 43; Hulusi Kılıç, “Belagat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 380.

⁵ Abdul’aziz Atık, *İlmu’l-me’ânî- el-beyân- el-bedi’* (Beyrut: Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye), 7.

⁶ Atık, *İlmu’l-me’ânî- el-beyân- el-bedi’*, 8.

⁷ M.A.Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 12. Baskı (İstanbul: Gökkubbe, 2014), 17; Ali Bulut, *Belagat, Meani, Beyan, Bedi’* (İstanbul: İFAV, 2013), 45.

⁸ Kılıç, “Belagat”, 5: 380.

⁹ Kılıç, “Belagat”, 5: 380.

¹⁰ Abbas, *el-Belâga fununuhâ ve efnânuhâ ilmu’l-Me’ânî*, 57, 58.

¹¹ Atık, *İlmu’l-me’ânî- el-beyân- el-bedi’*, 9.

¹² Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız, *el-Beyân ve’l-tebyîn*, 2. Baskı (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003), 1: 68.

¹³ Kılıç, “Belagat”, 5: 381.

¹⁴ Fahreddin er-Râzi, *Nihâyetu’l-icâz fî dirâyeti’l-i’câz* (Beyrut: Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn, 1985), 89.

¹⁵ Ebû Yakub Yusuf b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2014), 526; Akdemir, *Belagat Terimleri Ansiklopedisi*, 9.

¹⁶ Hañib el-Kazvîni, *el-İdah fî ulûmi’l-belâga* thk. Abdulhamid Hindâvî, 2. Baskı (Kahire: Muessesetu’l-Muhtâr, 2001), 10-12; Atık, *İlmu’l-me’ânî- el-beyân- el-bedi’*, 7-10.

¹⁷ Kazvîni, *el-İdah*, 12, 13; Hulusi Kılıç, “Belagat”, 5: 381.

¹⁸ Atık, *İlmu’l-me’ânî- el-beyân- el-bedi’*, 28; Bulut, *Belagat, Meani, Beyan, Bedi’*, 51.

¹⁹ Fađl Hasan Abbas, *el-Belâga fununuhâ ve efnânuhâ ilmu’l-beyân ve’l-bedi’*, 12. Baskı (Ürdün: Dâru’n-Nefâis, 2009), 14, 15; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 97.

²⁰ Abbas, *el-Belâga fununuhâ ve efnânuhâ ilmu’l-beyân ve’l-bedi’*, 319; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 153;

²¹ en-Nahl 16/103; eş-Şuarâ 26/103.

kendisinde toplamasından dolayı mucizdir. Araplar Kur'an'ın kendi dillerinin haricinde bir şey olduğunu anlamışlar ve bir benzerini getirememişlerdir. Belagatçılar, belagatta ki anlama kudretlerine göre Kur'an'ın icazını anlayabilmişlerdir.

Arap dili ve edebiyatıyla ilgili ilimler içinde bağımsızlığına en geç kavuşan ilim dalı belagat olup bu ilmin kuralları, metodu belirlenmiş hali İslam'dan ve birçok ilim dalının terimlerinin ve kurallarının ortaya konmasından sonra olmuştur.²²

Belagat ilmi bağımsız hale gelinceye kadar tarihi gelişimine ve kapsadığı konuların ağırlığına göre değişik isimlerle adlandırılmıştır. Câhiz "beyân", İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908) "bedi'", Kudâme b. Ca'fer "naqdu's-şi'r", Ebû Hilal el-Askerî "es-sınâ'ateyn", İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1338) "fesâhat", Abdulkâhir el-Curcânî (ö. 471/1078) "belâgat ve delâilu'l-i'câz", Zemahşerî (ö. 538/1144) "me'ânî ve beyân", Bedruddin b. Mâlik "me'ânî, beyân ve bedi'", Hatîb el-Kazvîni (ö. 739/1338) "ulumu'l-belâga" isimlerini vermişlerdir. Çağdaş araştırmacılar Tâhâ Huseyin belagat için "beyân" kelimesini, Emin el-Hülî ise "fennu'l-kavl" ismini kullanmıştır.²³

Belagat çalışmalarının önce edebî tenkit şeklinde başladığı ve bu dönemde herhangi bir yabancı tesirin olmadığı, belagat ilminin kuralları, metodu belirlenmiş hali İslam'dan, hatta birçok ilim dalının terimleri ve kuralları ile ortaya konmasından sonra olduğu söylenmiştir. Bu ilmin birçok konusu ilk önce Kur'an-ı Kerim'i anlama gayesiyle tefsir âlimlerince, Kur'an-ı Kerim'in dil/nazım bakımından üstünlüğünü vurgulamak için de Kelâm âlimlerince ele alınmış ve incelenmiş, ilk dönemde belagat, tefsir ve kelim ilimleri ile iç içe bir durumda olmuş, kelâm âlimlerinin bu ilimle ilgilenmeleri, mantık ilminin belagatin şekillenmesindeki rolünü artırmıştır.²⁴

Edebî tenkit ve Kur'an-ı Kerim'e hizmet maksadıyla yapılan çeşitli çalışmalardan belagatla ilgili olanları âlimler dört döneme ayırmışlardır. Bunlar hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1.1. Birinci Dönem

Arap toplumunda İslam'dan önce dili iyi, güzel, etkileyici kullanma bilinci ve geleneğinin bulunduğu ve bunun belli bir seviyeye ulaşmış olduğu görülür. Bundan dolayıdır ki dönemin toplumuna dili kullanmadaki üstün özelliklerine rağmen Kur'an-ı Kerim gibi bir metin ortaya koyamayacakları hususunda meydan okunmuştur.²⁵ Bu dine mucize olarak bir dil mucizesi verilmiştir. Bu din yeni bir dünya görüşü ve yeni bir hayat tarzı getirmiş ve bunlar bir dil anlayışı altında gelişmiştir. İslam'dan önce Mekke civarındaki Ukaz denilen yerde şiir panayırlarının kurulduğu, buraya gelen şairlerin şiir ve kasidelerinin fesahat ve balagat alanındaki otoriteleriyle temayüz etmiş kişiler tarafından değerlendirildiği ve bunlar hakkında hüküm verildiği kaynaklarda yer almıştır. Bu kaynaklarda o devir şairlerinin lafız ve anlam ile bunların birbirleriyle olan ilişkileri üzerinde titizlikle durulduğu bildirilmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda ayrı bir bilim dalı olacak

belagatin birçok konusu kavram olarak o dönemden gelmiş olduğundan bu dönemi inceleyen araştırmacılar belagatin ilk önce edebiyat eleştirisi olarak ortaya çıktığını söylemişlerdir.²⁶

İslam geldikten sonra ise bu edebiyat eleştirisi içinde değerlendirilebilecek görüşler, Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerin ortaya koyduğu örneklerle daha da gelişmiştir. Kur'an'ı inceleyenler onda bazı kelimelerin gerçek anlamlarında kullanılmadığını, bir hükmün farklı yollarla ifade edildiğini, ses tekrarları ile etkileyici bir ahengin yakalanmış olduğunu görmüşlerdir. Kur'an Araplara kendisi gibi bir metnin ortaya konulamayacağı iddiasıyla meydan okumuştur.²⁷ Kendilerinin kullandığı harfleri kullanan bu metin ne gibi ayrıcalıklara ve özelliklere sahipti ki bu şekilde meydan okumuştur? İşte bu soruya cevap bulmak için çalışmalara başlamışlardır.²⁸

Kur'an-ı Kerim'in indirilişinden IV. yüzyıl sonlarına kadar süren dönemdeki belagat çalışmaları dil ve edebiyat, tefsir, edebî tenkit ve kelim ilimleriyle birlikte ele alınmış, ama esas gaye Kur'an-ı Kerim'i tam manasıyla anlamak olmuştur. İlk dönemlerde Arapların önemli bir kesimi Kur'an'ın belagatını ve fesahatını anlamışlardı; ama yeni yetişen nesillerin, özellikle Arap olmayan Müslüman çevrelerin anlayabilmesi için birtakım çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmaların sonuçları, V. Yüzyıldan sonra meydana getirilen eserlerde elde edilmeye başlanmış ve bunun sonucunda belagat müstakil bir ilim haline gelmiştir. Bu dönemde yetişen dilci ve edebiyatçıların çoğu aynı zamanda tefsir âlimi olduklarından, bu devirde yazılan tefsirlerin belagata dair ilk bilgiler için vazgeçilmez birer kaynak olduğu belirtilmiştir.²⁹

İslam dünyasının sınırlarının genişlemesiyle Arap olmayan Müslüman toplulukların Kur'an-ı Kerim'i yanlış anlama endişesi idarecilerde ve İslam âlimlerinde endişeye yol açmıştır. Bundan dolayı Arap dili grammerinin kurallar halinde tespitine ihtiyaç duyulduğu, ilk asırlarda tesbit edilen bu kurallar, dil ve edebiyat bir bütün olarak ele alındığından belagat kaidelerinin de bu ilimler içinde ele alındığı araştırmacılar tarafından bildirilmiştir. Sibeveyhî (ö. 180/796) bu maksatla *el-Kitâb* adlı eserini yazmış ve dil konuları yanında belagat ilminin bir dalı olarak kabul edilen Me'ânî ilminin alanına giren müned, münedün ileyh, takdim-te'hir, kıyasa muhalefet, ta'rif-tenkîr, hazif, emir ve nehiy gibi konuları anlatmıştır. Muberrid (ö. 285/898) *el-Kâmil* adlı kitabında, dil ve edebiyat meseleleriyle beraber mecaz, temsil, emir, duâ, istâre, teşbih gibi konulardan da bahsetmiştir. Belagat ile ilgilenen mutezîlî bilgin ve *el-Beyan ve't-Tebyin* kitabını yazan Câhiz, Yunanlıların felsefe, Türklerin harp sanatlarında üstün olduğu gibi Arapların da dil ve edebiyat sahasında diğer milletlere üstün olduğunu belirtmiş, belagatin lafız mana uyumu, kelime seçimi, icâz, itnâb, harflerin çıkış yerleri, harflerin ve kelimelerin uyuşması ve uyuşmazlığı gibi konulardan bahsetmiş, eserinde seci, izdivac, iktibas, taksim, lügaz, üslûbu'l-hakim, ihtiras, hezil, itiraz, ta'riz, kinaye, istiâre ile ilgili bilgiler vermiştir. Bu ilme yaptığı katkılardan dolayı belagat ilminin kurucusu olarak kabul edilmiştir.³⁰

²² Kılıç, "Belagat", 5: 381; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 17.

²³ Kılıç, "Belagat", 5: 381.

²⁴ Kılıç, "Belagat", 5: 381; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 17.

²⁵ el-Bakara 2/23; Yûnus 10/38; Hud 11/13; el-İsrâ 17/88.

²⁶ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 18; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-1 Cahiliye Dönemi*, 2. Baskı (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2012), 72-80.

²⁷ el-Bakara 2/23-24; Yûnus 10/38; Hüd 11/13; İsrâ 17/88.

²⁸ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 18.

²⁹ Kılıç, "Belagat", 5: 381.

³⁰ Kılıç, "Belagat", 5: 381; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 19.

Bazı âlimler Kur'an-ı Kerim'deki kelimelerle bu kelimelerin delalet ettiği eşya, vasıf ve hareketler üzerinde düşünmüşler bunların bir kısmının son derece açık (muhkem), bir kısmının ise müphem (müteşabih) olduğunu görmüşler ve daha ilk asırlardan itibaren *Beyânu'l-Kur'an*, *Me'âni'l-Kur'an*, *İ'câzu'l-Kur'an*, *Mecâzu'l-Kur'an*, *Muşkilü'l-Kur'an*, *İ'râbu'l-Kur'an* vb. adlarla eserler telif etmişlerdir. Edebi sanatların tetkikine yönelik çalışmaların gerçek başlangıcı olarak bu eserler görülmüş ve bu eserlerde daha çok kelime ile mana arasındaki ilişkilerin incelendiği belirtilmiştir.³¹

Kelam âlimleri Kur'an-ı Kerim'in belagat açısından i'câzı hususunda birçok konuyu ele almışlardır. Bu âlimlerden birisi olan Rummânî *en-Nuket fi İ'câzi'l-Kur'an* isimli eserinde belagatı; icaz, teşbih, istiâre, telâüm, fevâsıl, cinas, tasrif, tazmin, mübalağa ve hüsnü'l-beyân olarak ele alıp incelemiştir. Kendisinden sonra Eşarî mezhebi âlimi Bâkıllânî'nin (ö. 403/994) Kur'an'ın nazımın belagat açısından zirve oluşuna dikkat çektiği, onun mucizevî oluşunun bedi' de konu edilen ifade özelliklerine bağlı olmadığını belirttiği, bununla birlikte eserinde bedi' ile ilgili ifade ve üslup özelliklerini ayrıntılı şekilde ele aldığı araştırmacılar tarafından belirtilmiştir. Bu dönemin mutezili âlimi Kâdî Abdulcebbar'ın (ö. 415/1025) Kur'an'ın fesahatı konusu ile ilgilendiği, onun fesahatini sözün ifadesine, terkip biçimlerine ve gramernahiv bağlantılarına bağladığı, kelimelerin telaffuzunun ve dinlenilmesinin kolay ve akıcı olması fesahatte tek başına temel kabul edilemeyeceği, aynı şekilde anlamın ve biçimin güzelliğinin de temel kabul edilemeyeceği, bütün bunların fesahate dâhil olduğu, fakat esas olan sözün edası, tamlamaların özellikleri ve nahvi fikrinde olduğu bildirilmiştir.³²

Mutezili âlimler yabancı milletlerinde (özellikle Yunanlıların) belagat ve beyanla ilgili görüşlerini öğrenmek için çalışmalar yapmışlardır. Onlar bu çalışmalarında kelamın belagatinde Arapların ve yabancıların görüşlerini karşılaştırmışlar ve böylece Arap belagatinin kaidelerini koymak için gayret sarf etmişlerdir. Onlar yabancı milletlere karşı İslam'ı savunmuşlar, çalışmalarında yabancıların belagatinden etkilenmemek için de çok dikkat etmişlerdir. Mutezile dâhilçileri; lafızları cesetler, manaları ise ruhlar gibi görmüşlerdir. Manalar ancak kalp gözleri ile görülür, lafızlardan önce gelmesi gereken sonra, sonra gelmesi gereken önce getirilirse; nasıl ki vücuttaki el ile başın yeri değiştirildiğinde yaratılış bozulur vücudun estetiği değişir ise kelimelerde de suret bozulur mana değişir, lafız olmadan mana meydana gelmez demişlerdir.³³

Bu dönemde Müslümanların yabancı kültürlerle teması sonucunda ortaya çıkan birtakım problemlere kelamcılarının çözüm getirmeleri, İslam'a ve Kur'an-ı Kerime yönelik eleştirilere cevap aramaları belagat ilminin gelişmesi açısından faydalı olmuştur. Kelamcılar hem Kur'an'ın İcâzı üzerinde durmuşlar, hem de icâzı kavrama yollarından biri olan belagatla uğraşmışlardır.³⁴ Böylece belagat ilminin temelleri atılmıştır.

1.2. İkinci Dönem

Bu dönem IV. yüzyıl sonlarından VIII. Yüzyıl sonlarına kadar devam etmiş, belagat müstakil bir ilim halinde oluşmaya ve terimleri belirmeye başlamış, yazılan eserlerde belagat konuları ön planda gelmiştir. Ebû Hilal el-Askerî'nin *Kitâbu's-Sina'ateyn*'i, İbn Reşîk'in *el-Umde*'si İbn Sinân el-Hafâcî'nin *Sırru'l-Fesâha*'sı, belagat tarihinin en büyük teorisyenlerinden biri olan Abdulkâhir el-Curcânî'nin *Delâilü'l-İ'câz ve Esrâru'l-Belâga* adlı eserleri bu dönemin en meşhurlarından sayılmış, Zemahşerî, Curcânî'nin bu iki eserini esas alarak Kur'an-ı Kerim'in belagatına geniş yer veren *el-Keşşâf an Hağâiki't-Tenzil* adlı tefsirini yazmıştır. Bu dönemin sonlarına doğru yazılan eserler belagat ağırlıklı olmuş ve devam eden sürede bu ilim beyân, me'ânî, bedi' den oluşan klasik şeklini almıştır.³⁵

1.3. Üçüncü Dönem

VIII. yüzyıl ortalarından XIII. Yüzyıl sonlarına kadar devam eden bu dönemde belagat ilimlerinde bir duraklama başlamış, belagat adına yapılan çalışmalar Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm* kitabının üçüncü bölümünden faydalanarak Hağîb el-Kazvinî tarafından *Telhisü'l-Miftâh* adıyla düzenlenen kitap üzerine yazılan şerh haşiye ve ta'likât şeklinde olmuştur. Müstakil eserler yerine bir takım tarif, tasnif ve değerlendirmelerle yetinilmiştir. Bu şerhler ve haşiyeler dönemini araştıranlar aynı görüşlerin tekrarlandığını ve lafzî münakaşalar yapıldığını görmüşlerdir. Bedi' ilmiyle uğraşan âlimler İbn Mu'tez'den itibaren yeni sanatlar keşfetmeye, mevcut kullanımlara yeni adlar koymaya başlamışlardır.³⁶

Bu dönemdeki eserlerde beyân, me'ânî, bedi' şeklindeki üçlü tasnif aynen devam etmiş, ancak Bedi'yyât adıyla Hz. Peygamberin methi konu edilen ve her beytinde en az bir bedi' sanat kullanılan yeni bir nazım şekli ortaya çıkmıştır. Bu dönemin başlıca eserleri ise; Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *el-Mutavvel ale't-Telhis*, Muhtaşaru'l-Mutavvel, Seyyid Şerif el-Curcânî'nin (ö. 816/1413) *Havâşi's-Seyyid ale'l-Mutavvel*, Hasan Çelebi'nin (ö. 886/1481) *Hâşiye alâ Şerhi'l-Mutavvel*, Abdulkâim es-Siyalkûtî'nin (ö. 1067/1656) *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'i olmuştur.³⁷

Fahreddin Râzî ve Sekkâkî'den sonra belagat konularına bir şey eklenememiştir. Araştırmacılar Sekkâkî'nin, Zemahşerî ve Abdulkâhir'in kurallarını ilmi bir şekilde formülize ettiğini, bunun aynı zamanda belagattaki donukluğun da sebebi olduğunu söylemişlerdir. Bundan sonra âlimler şerhler, ta'likler, telhis'ler şeklinde çalışmalar yapmışlardır.³⁸

Belagatla uğraşanlar bu döneme kadar yapılan belagat çalışmalarını taşıdıkları özellikler bakımından kelâm-felsefe ekolü ve edebiyat ekolü olarak ikiye ayırmışlar, Suyutî bu iki aşamayı acem ve felsefecilerin ekolü ile Arap ve belagatçılar ekolü şeklinde ifade etmiştir.³⁹ Bu ekoller hakkında kısaca bilgi verilmesi uygun olacaktır.

³¹ Kılıç, "Belagat", 5: 381.

³² Kılıç, "Belagat", 5: 381; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 23.

³³ Şevki Dayf, *el-Belâga te'avvur ve târih*, 9. Baskı (Kahire: Dârü'l-Me'arif), 39-41.

³⁴ Kılıç, "Belagat", 5: 381.

³⁵ Kılıç, "Belagat", 5: 382; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 25.

³⁶ Kılıç, "Belagat", 5: 382; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 25, 26.

³⁷ Dayf, *el-Belâga te'avvur ve târih*, 357, 358; Kılıç, "Belagat", 5: 382; Bulut, *Belagat, Meani, Beyan, Bedi'*, 29, 31.

³⁸ Dayf, *el-Belâga te'avvur ve târih*, 358.

³⁹ Kılıç, "Belagat", 5: 382.

1.3.1. Kelam ve Felsefe Ekolü

Bu ekolde mantikî tarifler, tasnifler, felsefi ve mantikî terimlerin hakim olduğu bildirilmiştir. Bu ekol mensupları, mantık kaidelerine uygun tarif ve bu tarife uygun misalden oluşan anlaşılması zor, yoğun bir metin ortaya koyma yoluna gitmişler; bu metinlerin anlaşılması için de şerh, haşiye ve ta'likât yazma ihtiyacını duymuşlardır. Sekkâkî'den sonra gelen belagat âlimleri bütün güçlerini bu zor metinleri anlamaya harcamışlar ve bu tür eserleri en ince noktasına kadar tahlil ve tenkit etmişlerdir. Bu ekol esaslarına göre yazılan eserlerin başlıcaları Abdulkâhir el-Curcânî'nin *Delâilu'l-Î'câz*'ı, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Fahreddin er-Râzî'nin *Nihâyetu'l-Îcâz fi Dirâyeti'l-Î'câz*'ı, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'u ve benzerleridir.⁴⁰

1.3.2. Edebiyat Ekolü

Bu ekol mensupları felsefî ve mantikî terim ve tariflerden ziyade edebî zevk ve sanat ölçülerini esas almışlar, bol misal ve şahitlerden hareket ederek edebî zevkin ve belagat üslubunun çıkmasına gayret sarf etmişlerdir. Bu ekole mensup eserlerin okunup anlaşılması kelam mektebine göre daha kolaydır. Bu nedenle bunlarla ilgili şerh, haşiye ve ta'likât'a ihtiyaç duyulmamıştır. Daha çok Arapçanın ana dil olduğu Arabistan yarımadası, Irak, Suriye, Mısır ve Mağrib'de etkin olan bu ekol esaslarına göre yazılmış başlıca eserlerin şunlar olduğu bildirilmiştir: İbn Reşîk'in *el-Umde*'si, İbn Sinân el-Hafâcî'nin *Sırru'l-Fesâha*'sı, Usâme b. Munkız'ın *el-Bedi' fi Nakdi's-Şi'r*'i, Diyâuddin ibnu'l-Esîr'in *el-Meşelu's-Sâir*'i, İbn İsbâ' el-Mısri'nin *Bedi'ul-Kur'an*'ı.⁴¹

Yahya b. Hamza el-Alevî (ö. 749/1348) bu iki ekolün görüşlerini birleştirmek için Râzî, İbn Mâlik, İbnü'l-Esîr ve bazı usûl âlimlerinin görüşlerinden istifade ederek *et-Tırâzu'l-Mutaadammin* adlı eserini yazmış fakat kendisinden sonra takipçisi çıkmamıştır. Aynı şartlar içerisinde doğup gelişen bu ekolleri araştırmacılar kesin çizgilerle birbirinden ayıramamıştır.⁴²

1.4. Dördüncü Dönem

XIII. yüzyıl sonlarından günümüze kadar devam eden, İslam dünyasının Avrupa ile temasa geçmesinden sonra birtakım yenilik arayışlarının başladığı bu dönemde yetişen belagatçılar, diğer birçok ilim dalında olduğu gibi, klasik tarz belagat çalışmalarını devam ettirenlerle ona modern bir yüz kazandırmak isteyenler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Daha önceki dönemlerde yazılan metin, şerh ve haşiyelerden faydalanarak konuyu kendi düşüncelerine göre ifade etmek, bu dönem belagatçılarının özelliği olmuştur. Belagata modern bir yüz kazandırmak isteyenler Tâhâ Hüseyin, Abbâs Mahmud el-Akkâd ile İbrahim el-Mâzinî gibi batı edebiyatının etkisinde kalmış yazarlar olup, bunlar belagatla doğrudan ilgili eser kaleme almamışlar fakat kitaplarında belagat konularına geniş yer vermişlerdir. Günümüz belagat araştırmacılarının bildirdiğine göre modern anlamda belagat çalışmalarında bulunan belagatçılar ve eserleri şunlardır: Emin el-Hûlî, *Fennu'l-*

Qavl, el-Belâga ve İlmu'n-Nefs, Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Difâ'ani'l-Belâga*, Ali el-Cârim-Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*.⁴³

Buraya kadar olan bölümde belagat, geçirdiği dönemler ve bu dönemlerin başlıca âlimleri ve çalışmaları hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Bundan sonra, belagatın kısımları kısaca anlatılacak bazı sanatlarla ilgili Kur'an'dan ayetler verilecek bu sanatlar doğrultusunda belagat ilminin Kur'an'ın anlaşılmasına katkısı anlatılacaktır.

2. Belagat İlminin Kısımları ve Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkıları

Belagat, bir düşünce ve duygunun, yerinde ve zamanında, manası en açık şekilde ve akıcı bir dille ifade edilmesi olarak tarif edilmiştir. Belagat ile iki şey nitelenmiştir; kelam/söz ve bu kelamı dile getiren mütekelim. Belagat için öncelikli şartın fesâhat olduğu bildirilmiştir. Fesâhat daha çok lafzın nitelikleriyle ilgilenmiş; belagat ise tek tek lafızla ilgilenmemiş, cümledeki kelimeleri birlikte ifade ettikleri anlam ile incelemiştir.⁴⁴ Belagatın cümle öğeleri arasındaki ilişkiye yönelmesi tek bir cümlede kalmamış, o metindeki diğer cümlelere ve onların öğelerine de uzanmıştır. Âlimler bir sözün belîğ özelliğini kazanması için lafzın kulağa ulaşması, yani sesin algılanması ile mananın zihne ulaşmasının aynı zamanda olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bunun ise ifadede açıklık demek olduğunu, bir kişinin belîğ niteliğini kazanması için, belîğ sözlerle maksadını ifade edebilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Âlimler belîğ kişinin iki kılavuzu olduğunu bildirmişlerdir:

- Dil ve edebiyat kurallarına dair bilgi.
- Zevk-i selim.

Âlimler belagat ilmini me'ânî, beyân, bedi' olarak üç kısma ayırmışlar, me'ânî'nin sözün duruma uygun bir şekilde nasıl ifade edileceğini (mukteza-yı hâle mutabık olması), beyân'ın bir maksadın birbirinden farklı usullerle ne şekilde dile getirileceğini, bedi'in ise maksadı ifade de yeterli olan söze mana ve ahenk açısından güzellik verme yollarını gösterdiğini bildirmişlerdir.⁴⁵

Şair ve edipler, Kur'an'daki kelimelerin fesahatı, nazmındaki bedi' ve belagatı, mebde ve maktâ, hüsn-ü tahallusu, hitap çeşitlerini, itnab, icâz ve benzeri hususları dikkatle incelemiş, buradan me'ânî, beyân, bedi' ilmini meydana getirmişlerdir. Belagat terimlerini bilmenin Kur'an ve sünnetin naslarından birçoğunu anlamak için gerekli bir anahtar olduğunu, belagat ilminin me'ânî kısmını bilmenin ise nahiv ilminin kemale ermesini sağladığını söylemişlerdir.⁴⁶

Me'ânî, beyân ve bedi'in müfessirlerin bilmesi gereken ilimlerden olduğunu belirten âlimler me'ânî

⁴³ Kılıç, "Belagat", 5: 383.

⁴⁴ Ebi Hilal el-Hasan b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, *Kitâbu's-Sına'ateyn*, thk. Mufid Kâmiha (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2008), 14; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 35.

⁴⁵ Atik, *İlmu'l-me'ânî- el-beyân- el-bedi'*, 7-11; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 35, 38.

⁴⁶ Celâlüddin Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, Dâru İbn Kesîr, 4. Baskı (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2000), 2: 1030.

⁴⁰ Kılıç, "Belagat", 5: 382.

⁴¹ Kılıç, "Belagat", 5: 382, 383.

⁴² Kılıç, "Belagat", 5: 383; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 25.

ilmini bilen kelamın hususi makamının hakkını verir, beyân ilmini bilen terkiplerin delalet ettiği maksadı anlar, bedi' ilmini bilen de kelamın güzellik şekillerini bilir demişlerdir.⁴⁷ Sekkâki'nin: "Me'ânî ve beyân ilminde yaya olup, tefsirle meşgul olan kimseye yazıklar olsun." Zemahşeri'nin de: "Mûciz olan Kur'an'ı Kerim'i tefsir edenin, nazımın güzelliğini devam ettirmek ve belagatının en yüksek ve olgun seviyede bulunmasına dikkat etmesi lazımdır." dediği bildirilmiştir. Bazı âlimler de: "Bu sanatların hepsini, hakkıyla bilmek tefsirin esasıdır. Allah'ın (cc) kitabının inceliklerini anlayabilmek, bunlarla mümkündür."⁴⁸ demişlerdir.

Bu ilimlerle ilgili bilgiler vererek örneklerle konu açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1. Me'ânî İlmi

Bu ilmin kelamın yerinde kullanılmasını, muhatap veya konuşanın durumuna uygun olarak (mukteza-yı hâle mutabık) ifade edilmesini sağlayan ve cümlelerin dil kuralları çerçevesinde uğradığı değişikliklerinden bahseden bir ilim olduğu ve me'ânî kelimesinin ma'nâ (معنى) kelimesinin çoğulu olduğu bildirilmiştir.⁴⁹

Bu ilmin faydasının cümlelerin duruma uygun olarak söylenmesinde yanlışa düşmekten sakınmayı sağladığı, cümle ve tamlamaların kendisinde mana ile ilgili birtakım özelliklerinin bulunduğu, bunların ya zevk-i selim ile veya belagat ilmini çok iyi bilmekle anlaşılacağı söylenmiştir. Me'ânî'nin konuları dilbilgisinin ve dilbilimin birçok konusu ve yaklaşımı ile uygunluk göstermiştir. Me'ânî belagatın cümle ile ilgili konularını ele almış ve "mukteza-yı hale mutabık" olan sözün hallerinden bahsetmiştir. Bu ilimle uğraşanlar bir sözün haber veya inşa olduğunu, yani söylenilen sözün hariçte bir gerçekliğe işaret ettiğini veya etmediğini söylemişler, gerçekliğe işaret edip doğrudur veya yanlıştır diye hüküm verdiğimiz ifadeye *haber*, diğerine *inşâ* demişlerdir. Haber cümlesinde üç unsurun bulunduğunu, bunların; *Müsned*/yüklem, *Müsnedün ileyh/özne* ve ikisi arasında bir hüküm bağı bulunduran *isnâd* olduğunu ve her birinin söz içinde kendisine has bir durumunun olduğunu belirtmişlerdir. Müsned ile ilgili de onu açıklayan birtakım unsurların bulunduğunu söyleyerek, bunlara *müteallikât-ı fiil*/mefuller demişlerdir. Cümlelerin iki unsuru arasındaki isnâdın, anlamı bazen bir lafız veya lafızlar kümesine *tahsis/kasr* ettiğini belirtmişler, inşâ yani tasarım cümlelerini de ayrı olarak ele almışlardır. Yan yana gelen cümlelerin ya atıflı (vasl) ya da atıfsız (fasl) olarak yan yana bulunduğunu, belîğ bir sözün ya maksadı ifadeye yetecek kadar az kelimeyle (icâz) veya çok kelimeyle (itnâb) ifade edilebileceğini söylemişlerdir.⁵⁰

Me'ânî ilmiyle öncelikle Kur'an-ı Kerim'in i'câz yönlerini öğrenmek amaçlanmıştır. Bu yönler ise

lafızların dizilişlerindeki incelik ve güzellik, nitelendirmedeki güzellikler, terkiplerdeki parlaklık, kolaylık ve sadelik, kelimelerdeki anlam genişliği, yine lafızların tatlılığı ve sağlamlığı gibi özellikleri olmuştur.⁵¹

Bu ilmin, kelime ve terkiplerinin özelliklerini incelemeye, derece ve farklarını bilmeye yaradığı, böylece söz ve terkipleri yerinde kullanmak, birinci sözü, ikinciden önce söyleyip, hata ve yanlışmadan kurtulmanın mümkün olduğu, çünkü terkiplerin herbirinin, kendine uygun olarak birçok özelliklerinin olduğu bu ilimle uğraşanlar tarafından belirtilmiştir. Bunları belagatla uğraşanların Araplar da olduğu gibi ya yaratılışları sebebi ile anlayacakları yahut belagat ilminde meleke kazanmaları sebebiyle anlayabilecekleri söylenilmiş, bu hususiyetlerin bir kısmının zevkî olduğu, ancak zevk-i selim sahibi olmakla anlaşılacağı, bazıların beğenmek şeklinde olduğu belirtilmiştir. Belagat ve fesahat sahiplerinin beğenmelerinin bu türden olduğu söylenmiş, bazısının da asıl manalarının icabı ve gereği olduğu, fakat lüzumlu olması zatî bakımdan değil, belîğler arasında âdet olan lüzum bakımından olduğu kabul edilmiştir. Şayet lüzumu zâtî olsaydı bütün insanlar anlamada bir olur, selim tabiata mahsus olmazdı denilmiştir. Âlimler, kelimelerin de makam ve mertebelerinin farklı olduğunu, şükür ile şikâyet, gözün aydın olsun ile başın sağ olsun, tayin ve tembellik gibi bunlara benzer makam ve mertebelerin ayrı olduğunu, bu özellikleri makamlara, yani kullanılması gereken yer ve zamanlara göre tatbik etmenin ancak me'ânî ilmini bilmek ile olacağı görüşündedirler.⁵²

Bu ilmin esasının âdet ve kullanmadaki beğenme üzerine olduğu, konusunun ise haber ve istek terkiplerinin oluşturduğu bildirilmiştir. Burada bilinmesi gereken şeyin, hangi özel makamın nerede ve nasıl kullanılacağına kaide ve usulleri olduğu, temelini nahiv, lügat ve bütün edebi bilgilerin oluşturduğu, maksadının ise sözü, halin gerektirdiği duruma göre uygulamak olduğu belirtilmiştir.⁵³

Me'ânî'nin gelişim tarihinin nahiv ilmi ve nazım teorisiyle yakından ilgili olduğu bildirilmiştir. Kelime terim olarak ilk defa geçtiği *me'ânî-i-şî'r* türü eserlerde "şîir temaları", *Me'ânî'l-Kur'an* türü kitaplarda "sözlük anlamı, etimoloji ve gramer ağırlıklı tefsir ve te'vil" yerine kullanıldığı, belagat içeriğine yakın diğer terimin ise "*me'ânî'n-nahv*" olduğunu araştırmacılar tesbit etmiştir. Ayrıca bu terkipli ilk defa Mettâ b. Yûnus'un Aristo mantığını ileri sürmesine karşılık Arap dil mantığını (me'ânî'n-nahv) savunan Ebû Sa'id es-Sirâfi tarafından aralarında geçen bir tartışmada yer verdiği, İbn Fâris'in "me'ânî'l-keâm" tabirinin de belagat özelliği taşıdığı, o'nun bu başlık altında saydığı "haber-istihbar, emir-nehîy, duâ-talep, arz-tahzîz, temenni-taacüb" on kategorinin sonra teşekkül eden me'ânî ilminin temel konusu olarak haber-inşâ bölümüne aynen geçtiği belirtilmiştir.⁵⁴

Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında me'ânî ilmini ilgilendiren cümle tahlilleriyle cümlelerdeki takdim-tehir, tarif-tenkir, hazif ve bazı edatların anlamları gibi konular yer aldığından bir kısım araştırmacılar Sibeveyhi'yi me'ânî

⁴⁷ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuatü'l-ulûm*, Sadeleştiren: Mümin Çevik (stanbul: Üçdal Neşriyat, 1975, 2: 916.

⁴⁸ Taşköprülüzâde, *Mevzuatü'l-ulûm*, 2: 916.

⁴⁹ Kazvîni, *el-İcâz*, 14; Sa'duddîn Mes'ûd b. Omer, et-Teftâzânî, *el-Mu'âvvel*, thk. Abdulhamid Hindâvî, 2. Baskı (Beyrut:Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2008), 19; Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga* (Beyrut: Muessesetu'l-kutubi's-şekâfiyye, 2012), 34; İsmail Durmuş, "Me'ânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 204; Akdemir, *Belagat Terimleri Ansiklopedisi*, 227.

⁵⁰ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 55.

⁵¹ Bulut, *Belagat, Meanî, Beyan, Bedi'*, 51.

⁵² Taşköprülüzâde, *Mevzuatü'l-ulûm*, 1: 171.

⁵³ Taşköprülüzâde, *Mevzuatü'l-ulûm*, 1: 172

⁵⁴ Durmuş, "Me'ânî", 28: 204.

ilminin kurucusu saymışlardır. Araştırmacılar, Bişr b. Mu'temir'in *Sahifetu'l-Belâğa's*ında mevcut lafız-mana uygunluğunun gerekliliği, manaların değerinin durum ve konuma uygun düşmesinden ileri gelmesi, manaların, dinleyicilerin kültür seviyesine göre ayarlanma zarureti gibi düşüncelerin me'ânî ilminin çekirdeğini oluşturduğunu belirtmişlerdir.⁵⁵

İ'câzu'l-Kur'an türü eserler arasında Rummânî'nin *Nüket fi İ'câzi'l-Kur'an*'ı beyân ilmi ağırlıklı olmakla beraber icâz ve itnâb konusu Kur'an'dan misallerle açıklanmıştır. Bâkîllânî ise *İ'câzu'l-Kur'an*'ında, sözü anlaşılır şekilde kısaltmayla anlaşılmasız şekilde kısaltmayı (icâz ve ihlâl), yine sözü uygun şekilde uzatmayla gereksiz şekilde uzatmayı (itnâb ve tatvîl) titizlikle ayırdığı sonraki dönemlerde me'ânî ilmi adımı alacak olan nazım nazariyesi ve nazm-ı Kur'an üzerine görüş beyan eden ilk yazarlardan olmuştur. Araştırmacılara göre aslında me'ânî ilminin esası olan nazım teorisi hakkında ilk fikir üreten âlim İbnü'l-Mukaffa'dır. O'na göre kuyumcu bir yüzük kaşına değerli taşları, bir gerdanlığa mücevherleri yerli yerine koyarak mükemmel bir dizim ortaya çıkardığı gibi belîğ kişi de sözlerini o şekilde dizmelidir. Ayrıca belîğ kişinin, çeşitli çiçeklerden uygun özleri toplayarak şifalı bir yiyecek ortaya çıkaran arı gibi olması gerektiğini söylediği belirtilmiştir. Kâdî Abdulcebbar'ın nazım teorisi hakkında fikirlerini hem eleştiren hem düzenleyip açıklayan ve yorumlayan Abdulkâhîr el-Curcânî ile nazım teorisinin geliştiği araştırmacılar tarafından belirtilmiştir. Bu teoriye göre Kur'an'ın taklit edilmezliği (i'câz), kelimelerin teker teker fasih olmasında değil duruma ve konuma göre mükemmel bir uyum içinde meydana getirdikleri ilginç terkiplerinde ve söz diziminin de olduğu söylenmiştir.⁵⁶

Curcânî şu ayeti örnek vererek konuyu açıklamıştır:

وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَأْسَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُصِّي الْأَمْرَ
وَاسْتَوْتِ عَلَيَّ الْجُودِيَّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ
(Kâfirler boğulduktan sonra yerle göğe) Ey yer suyunu tut, ey gök (sen de suyunu) tut denildi. Su çekilip azaldı, iş bitirildi, (gemi de) Cûdî (dağının) üzerine yerleşti. Ve o zalimler topluluğu yok olsun denildi.” (Hûd 11/44).

“Ayat düşünüldüğünde icazı fark edilir ve duyulan şeye hayran kalmıp söyleyecek söz bulunmaz. Kuşkusuz bu apaçık üstünlük, kelimelerin yan yana dizilişinden kaynaklanır, bu sözün güzelliği, birinci kelimenin ikinciyle, ikinci kelimenin üçüncüyle buluşması sonucu gerçekleşir, kelimelerin bütününden ortaya çıkar. Ayetteki kelimeler ayrılıp tek başına düşünüldüğünde bir aradayken taşıdıkları fesahat görülmez. Ayet üzerinde düşünüldüğünde tespit edilebilecek hususlar şunlardır: Yere nida edilip sonra emir verilmesinde yüceltme (tazim) vardır. Münâdâ ile nida edatı arasında *أَيَّ* lafzı kullanılmaksızın, nidanın doğrudan *يَا* ile yapılması; yani *يَا أَرْضُ* denilmeyip *يَا أَرْضُ* denilmesi ve *“suyu yut”* demek yerine isim tamlaması yapılarak *“suyunu ...”* denilmesi de böyledir. Sonra yere nida edilmesinin ardından ona münasip bir emir gelmiş; gökyüzüne nida edilmesinin ardından da ona özel bir emir gelmiştir. Sonra

“su çekilmiş...” ifadesinde suyun çekilmesinin, bir amirin emriyle ve bir kudret sahibinin kudretiyle gerçekleştiği anlaşılabilir diye fiil meçhul olarak gelmiş, sonrada *“iş tamamlanmıştır...”* buyrulurak bu husus (yani suyun kendiliğinden değil bir kudret sahibinin kudret ve dilemesiyle çekildiği) özel olarak vurgulanmıştır. Sonra bütün bu olayların sonucunda gerçekleşen şeye değinilerek *“(gemi) Cudi üzerine oturmuş...”* buyrulmuştur. Sonra *“gemi”* ifadesi açıkça zikredilmeyip zamirile yetinilmiştir ki bu, olayın büyüklüğünü ve önemini gösterir. *“denildi”* ifadesiyle başlayan ayete, yine *“denildi”* ifadesiyle son verilmiştir. İcaziyle insana ürperti veren ve olayı zihninde canlandırdığında insanı dört bir yandan korkuyla saran bu hususlar, işitilen ve söylenirken birbirinin ardı sıra ağızdan dökülen tek tek lafızlardan değil, lafızların anlamları arasındaki olağanüstü uyumdan kaynaklanmıştır.⁵⁷

Mucize; meydan okuma manasına gelen, muarazadan uzak, harikulade bir iş olup hissi ve akli olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İsrailoğullarına gelen mucizelerin çoğunun hissi olduğu, İslam ümmetine gelen mucizelerin çoğunun ise, üstün zekâları ve anlayıştaki olgunluklarından dolayı, akli mucizeler olduğu bildirilmiştir. İslam dini kıyamete kadar baki kalacağından, her akıl sahibinin anlaması için, akli mucizelerle gelmiştir.⁵⁸ Buhari'nin rivayetine göre Resulullah efendimiz şöyle buyurur;

مَا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ نَبِيٍّ إِلَّا أُعْطِيَ مَا مِثْلُهُ مَنْ عَلَيْهِ الْبَشَرُ وَإِنَّمَا كَانَ الَّذِي
“Her nebiye, ümmetinin imanı derecesinde mucizeler verilir; bana verilen mucize, Allah'ın vahyidir. Kıyamet gününde diğer nebilerden daha çok inanana sahip olmayı dilerim.”⁵⁹

Hadis şöyle açıklanmıştır; Peygamberlerin mucizeleri, risaletlerinin bitimiyle son bulur. Bunlara ancak, o sırada yaşayanlar şahit olur. Kur'an'ın mucizeleri ise kıyamete kadar bakidir. Harikuladeliği üslubunda, belagatında, gaybi haberlerindedir. Asırlar geçtikçe olacağını haber verdiği her şeyin meydana gelmesi, verdiği haberlerin doğruluğunu gösterir.⁶⁰

İbn Atiyyenin (ö. 541/1147) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Kur'an'ın icazı konusunda cumhurun ve ileri gelen ulemanın sahih olan görüşü şudur: Kur'an; nazmı, mana zenginliği ve kelimelerindeki fesahatın bir nizam içinde gelmesiyle mucizdir. Bu da, Allah'ın her şeyi ilmiyle kuşatması, her türlü kelamı ilmiyle bilmesinden ileri gelmektedir. Şu halde Kur'an'daki her kelimenin tertibi, Allah'ın bir kelimedenden sonra hangi kelimenin uygun düşeceğini, cümledeki mananın hangi mana ile açıklığa kavuşacağını bilmesiyle gerçekleşmiştir. Kur'an'ın tamamındaki tertip bu şekildedir.”⁶¹

Belagatçılar Kur'an'ın bizzat kendisindeki icazının; fesahatı, belagatı veya manasında olduğunu, fesahatı ve belagatında olan icazı, lafzı ve manasına bağlı bir icaz olmadığını, Çünkü *“فَرَأَانَا عَرَبِيًّا”* “Arapça bir Kur'an olarak ...” (Yûsuf 12/2) *“يَلْسَانَ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ”* “Apaçık Arapça bir dille...” (eş-Şuarâ 26/95) ayetlerinde görüldüğü gibi

⁵⁵ Durmuş, “Me'ânî”, 28: 204, 205.

⁵⁶ Abdulkâhîr el-Curcânî, *Delâilü'l-i'câz*, thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Fâyez ed-Dâye (Dımeşk: Dâru'l-fıkr, 2007), 93; Durmuş, “Me'ânî”, 28: 205.

⁵⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 528-530; Curcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 93, 94.

⁵⁸ Suyuî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 1001.

⁵⁹ Buhari, “Fedâilü'l-Kur'an”, 570, H. No. 1408.

⁶⁰ Suyuî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 1001, 1002.

⁶¹ Suyuî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 1007.

kelimelerin Arapların kullandığı kelimeler olduğunu, ayrıca kelimelerin taşıdığı manalarda olmadığını söylemişlerdir. Çünkü bunların çoğunun önceki semavî kitaplarda da mevcut olduğunu, Kur'an'daki ilahî bilgilerin, mebde ve me'ad ile gaybî haberlerden de olmadığını, Kur'an'ın icazının, Kur'an olma yönüyle, Kur'an'a da bağlı olmadığını, bilakis bunların önceden bilinen ve öğretilen bilgiler dışında meydana gelmiş olduğunu belirtmişlerdir. Kur'an'ın mucizeliğini hususi bir nazımla inen Kur'an olma şeklinde görmüşler, lafız ve manasının ise O'nun bir parçası olduğunu, şekillerin değişmesiyle o şeyin yapısının ve isminin değişebileceğini, fakat onu meydana getiren unsurları değiştiremeyeceğini söylemişlerdir. Buradan; Kur'an'a ait olan icazın, Kur'an'ın kendi nazmına bağlı olduğunu, Nazmın muciz olmasının, ilahi kelamın nazmına dayandığını, ayrıca Kur'an'ın bu nazımın, kendi dışındaki nazma da muhalif olduğunu anlamışlardır.⁶²

Âlimler buradan bir cümlenin şu esaslara uyularak kurulabileceği sonucuna varmışlar ve;

- Mana ifade eden cümlenin meydana gelebilmesi için, kelimelerin yan yana dizilmesi gerekir, bunu hitabette bütün insanlar kullanmış, ihtiyaçlarını gidermişler ve buna nesir adını vermişlerdir.
- Kelimeler, mebde, makta, medhal ve mahreç olacak şekilde yan yana getirilmesi gerekir demişler ve buna manzum adını vermişlerdir.
- Bu kelimelerle cümle sonunda seci' yapılırsa demişler ve bunu müseccâ' olarak isimlendirmişlerdir.
- Bu kelimelerle cümle vezinli hale getirilirse, buna şiir, manzum ifade karşılıklı konuşma şeklinde olursa, buna hitabet, karşılıklı yazışma şeklinde olursa buna da risale demişlerdir.

Onlar cümle çeşitlerini bu kısımlardan ibaret görmüşler, bunların her biri için özel bir nazım şekli belirlemişlerdir. Kur'an-ı Kerim'in bu nazım şekilleri dışında, nazımın bütün güzelliklerini bir arada toplayan kitap olduğunu ve bu nedenle Kur'an'a, kelimelerle denilebileceği, fakat risale, hitabet, şiir veya seci denmesinin doğru olmadığını söylemişlerdir. Belagatta mahir olanın Kur'an'ı dinlediğinde, Kur'an'ın dışındaki nazımla, Kur'an arasındaki farkı kolayca görebileceği, bu hususta Sekkâki'nin *Miftah* isimli eserinde şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kur'an'ın icazı anlaşılır, fakat vasıflanması mümkün olmaz. Bu aynen, veznin anlaşılması, fakat nitelenmesinin mümkün olmaması gibidir. Güzel sesli kimsenin de hali böyledir. Sesindeki nağmeler anlaşılır, fakat nitelenmesini yapmak mümkün olmaz. Kur'an'ın icazını, ancak ilm-i me'ânî ve beyânı iyice bilen, muhtevasını kavrayan, akl-ı selim sahibi kimseler anlayabilir."⁶³

2.2. Beyân İlmi

Beyân kelimesinin sözlük anlamı "ortaya çıkmak, görünmek, zahir olmak, açıklamak, maksadı ortaya koymak, anlaşılır hale getirmek" demektir.⁶⁴ Beyân sözcüğü Kur'an'ı Kerim'in üç ayetinde geçmekte olup

buralarda "ilan etme" (Âl-i İmrân 3/138), "açıklama" (el-Kıyâme 79/19), "ifade etme" (er-Rahmân 55/4) anlamlarında kullanılmıştır. *إِنَّ مِنَ النَّيَّانِ سَحْرًا "ifadenin öylesi vardır ki büyüleyici bir etkiye sahiptir."*⁶⁵ Hadisinde ise "söz ve ifade" manasına gelmektedir.⁶⁶

Belagatın ikinci bölümü olarak ise beyân, bir maksadı değişik yollarla ifade etmenin metot ve kurallarından bahseden ilimdir. Bir dilde anlatılmak istenen manayı çeşitli yollarla ifade etmek mümkündür. Sözcüklerin gerçek anlamları ile maksadın ifade edilmesi mümkün olmakla beraber benzetmeler ile veya gerçek anlamlarında kullanılmayan sözcükler ile de maksat dile getirilebilir. Beyân ilmi bunlar arasında yer ve zamana uygun bir şekilde en etkili yolun seçilmesini sağlar. Belagatçılar, burada maksat ifade edilirken hangi yol kullanılırsa kullanılsın, sözün manaya delaletinin açık olmasının önemli ve bunun, beyân ilminin şartı olduğunu söylemişlerdir. Bunları manaya delaletlerinin vuzuhu, yani gösterdikleri anlamın açıklığı bakımından birbirinden farklı görmüşler, beyân ilminin bunlar arasında sözü söyleyenin ve bu söze muhatap olanın durumu ile dile getirilen konu ve sözün bağlamının gereği gözetilerek seçim yapılmasını sağladığını belirtmişlerdir. Başka bir ifadeyle beyân ilmi lafız ile mana arasındaki ilginin niteliklerini konu edinir. Delâlet dediğimiz bu ilgi beyân ilminin özüdür.⁶⁷ Beyân ilmi bir kelimenin gerçek anlamda kullanılması demek olan hakikatle ilgilenmemiş, ancak mecazı anlamak için hakikati anlamak gerektiğini belirtmiştir. Bu sebeple hakikat de beyân'ın konuları arasında yer almıştır. Belagatçılar bir sözde kelime, gerçek anlamında kullanılırsa bunu hakikat, gerçek anlamı dışında kullanılmışsa mecaz, teşbih veya istiare olarak kabul etmişlerdir.⁶⁸

Kullanılan lafızların manaya vuzuhu, yani kelimelerin gösterdikleri anlamların açıklığı beyân ilminin tarifinde özellikle vurgulanmış, bunun sebebinin beyân'ın, asıl delalet-i akliyye tabir edilen türdeki (iltizam-tazammun) lafız-mana ilişkisini konu edinmesi görülmüştür. Delâlet-i akliyye'de hakikatten ayrılma söz konusu olduğu için nispeten bir kapalılığın tabii olarak var olacağı, gayenin bu gizliliğin, kelimelerin anlamlarını belirsizleştirmemesi, anlamın bütünüyle kapalı ve anlaşılmaz olmasını sağlamak olduğu belirtilmiştir.⁶⁹

Beyân ilminin teşbih, hakikat-mecaz, istiare, kinaye konularını kapsadığı ve söz konusu bu ifade tarzlarından hangisinin daha belîğ olduğu üzerinde durulmuş ve genellikle mecazın hakikatten, istiarenin teşbihten, kinayenin de açık olarak söylemekten daha belîğ olduğu kabul edilmiştir.⁷⁰

2.2.1. Hakikat-Mecaz

Hakikat lugavî (hayvan için söylenen "aslan" gibi), şer'î ("dua" anlamındaki salat'ın "namaz" anlamında kullanılması gibi), umumi örfî ("yerde yürüyenler" demek olan dâbbe kelimesinin "binek hayvanı" anlamında kullanılması gibi) ve hususî örf (ilmi terimler gibi) olmak üzere dört çeşide ayrılmıştır. Belagatçılar mecazı, bir

⁶² Suyutî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, 2: 1009.

⁶³ Sekkâki, *Miftâhu'l-ulûm*, 531, 532; Suyutî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, 2: 1009-1011.

⁶⁴ İbn Manzûr, "بَيَّنَّ" maddesi, 13: 68.

⁶⁵ Sahih-i Buhari, Nikah, 47, tıb, 51.

⁶⁶ Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 22.

⁶⁷ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 97; Bulut, *Belagat, Meani, Beyan, Bedi'*, 171.

⁶⁸ Bulut, *Belagat, Meani, Beyan, Bedi'*, 171.

⁶⁹ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 97.

⁷⁰ Curcânî, *Delâilu'l-i'câz*, 113; Kazvîni, *el-İdâh*, 295; Hacımüftüoğlu, "Beyân", 6: 22.

kelimenin gerçek anlamından başka bir anlamda kullanılmasıdır diye tarif etmişler, ancak kelimenin başka anlamda kullanıldığını gösteren bir karine olması gerekir demişlerdir. Mecaz, gerçek anlam ile mecazî anlamlar arasındaki ilgiye göre mecaz-ı mürsel ve istiâre olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Teşbih; lafızların, bir şeyin bir vasıfta diğer bir şeyle ortaklığına delalet etmesi diye tarif edilmiş, müşebbeh, müşebbehün bih, teşbih edatı ve vech-i şebeh olmak üzere dört unsurdan meydana geldiği belirtilmiştir. Kinaye, gerçek manasını düşünmeye engel olacak bir karine bulunmaması şartıyla bir sözü başka bir manada kullanma sanatıdır, diye tarif edilmiştir.⁷¹

Kur'an'ın edebî üslubunda lafızlar, hakiki ve mecazî manalarıyla değerlendirilmiş, hakiki manada kullanılan lafızların Kur'an'da mevcudiyeti hakkında âlimler arasında herhangi bir ihtilaf olmamıştır. Bunlar, asıl manaları dışında mana taşımayan, ayetteki yerlerinde takdim ve tehir olmayan lafızlar olup Kur'an'ın büyük kısmını bu lafızlar teşkil etmektedir.

Kur'an'da mecazî manadaki lafızların mevcudiyetini ulemanın çoğunluğu kabul ederken bazıları bu görüşe katılmamışlardır. Onlar mecazı yalan olarak görmüşler, Kur'an'ın ise bu gibi şeylerden münezzehe olduğunu belirtmişlerdir. Yine onlar mecazı, kişinin hakikati ifade etmede sıkıntıya düştüğü zaman kullandığı bir ifade tarzı olarak kabul etmişlerdir. Onların bu görüşlerine, "Kur'an lafızlarını inceleyen mecazî manayı ancak, hakiki manayı bulamadığında kabul eder ve lafzı istiâre olarak kullanır. Bu durum, Allah'a nazaran muhaldir. İleri sürülen bu şüphe yersizdir. Çünkü Kur'an'da mecazî manadaki lafızlar olmasaydı edebî güzelliği ortadan kalkmış olacaktı. Belagat ulemasının ittifakla kabul ettiğine göre mecaz, hakikatten daha belîğdir. Eğer Kur'an'da mecaz bulunmasaydı hazif, tekid, kıssaların tekrarı gibi, diğer edebî özellikler olmazdı" diye cevap verilmiştir.⁷² Konuyla ilgilenen âlimler mecazı iki kısma ayırmışlardır:

- Cümledeki mecaz. Buna mecazu'l-ısnad, mecazu'l-akli adı verilmiştir. Mecazın bunlarla alakasının, bunlara yakınlığı nedeniyle olduğu söylenmiş ve mecaz, bir fiil veya benzeri kelimenin, aralarında mana yakınlığı bulunması sebebiyle, asıl olmayan manasına hamledilmesidir, denilmiştir. وَإِذَا تَلَّيْتُمْ عَلَيْهِمْ وَإِذَا تَلَّيْتُمْ عَلَيْهِمْ "Kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda (o ayetler onların) imanlarını artırır..." (el-Enfâl 8/2) ayeti buna misaldir. Çünkü Allah'ın ayetleri, imanın artmasına sebep olmuştur. يُنْتَجِحُ أَوْلَادَهُمْ "oğullarını kesiyor..." (el-Kasas 28/4) ve يَا هَامَانَ ابْنِ "Ey Haman bana bir kule yap" (el-Mü'min 40/36) ayetleri de buna misaldir. Burada amir durumunda olmaları sebebiyle birinci ayetteki Firavn'ın yardımcıları tarafından gerçekleştirilen zebih (kesme) işinin Firavn'a, ikinci ayetteki amele tarafından gerçekleştirilen bina inşasının Haman'a nisbet edilmesi mecazdır. وَآخِلُوا قَوْمَهُمْ ذَارَ الْبُورِ "...kavimlerini de helak yurduna kondurdular" (İbrâhîm 14/28) ayeti de bu şekildedir. Bu ayette Mekkelilerin cehenneme girmeleri, küfre sebep olduklarından dolayı Mekke müşriklerine nisbet edilmiştir.⁷³

- Kelimede mecazdır. Buna lugavi mecaz da denilmiş, bu çeşit mecazın kelimenin asıl manası dışında başka bir manada kullanıldığını söylemişlerdir. Bu mecaz şeklinin çeşitli şekilleri vardır. Bunları izah etmeksizin bu tür ile ilgili genel misaller vererek Kur'an'ı anlamaya katkısı belirtilecektir. يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ "parmaklarını kulaklarına tıklarlar..." (el-Bakara 2/19) ayetinde parmaklardan maksat, parmak uçlarıdır. Bu ayetteki parmak uçları yerine parmak zikretmekteki belîğ nükte, gerçeklerden kaçmadaki mübalağayı göstermek üzere parmakların alışık olmayan şekilde kulağa sokulmasıdır.⁷⁴

Örnek:

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ "...Sizden kim hilali görürse oruç tutsun..." (el-Bakara 2/185) ayetindeki الشهر kelimesi, otuz geceye verilen isimdir. Allahu teala burada, ayın bir kısmını kastedmiştir. Fahrüddin Râzî; cümledeki ceza (şartın cevabı), şartın tamamlanmasından sonra gerçekleşir, şeklindeki kaideden doğan müşkili şöyle açıklamıştır: "Ayetteki şart, ayın görülmesidir ki bu da otuz günlük tamamı demektir. Şayet ayın tamamı kabul edilecek olursa, Ramazan ayının geçmesinden sonra oruç emredilmiş demek olur ki bu da doğru olmaz. Hz. Ali, İbn Abbas ve İbn Ömer sizden biriniz ramazan ayının evvelini görürse, sefere çıkılsa bile tamamını tutsun şeklinde mana vermişlerdir."⁷⁵

Örnek:

وَأَنْ يَكُ صَادِقًا يُصِيبُكُمْ بَعْضُ الَّذِي يُعِدُّكُمْ "...ve doğru söylüyorsa size vaad ettiklerinin bir kısmı başınıza gelir..." (el-Mü'min 40/28) ayetinde, kıyamet ve ruhun delaletiyle, hakkında ihtilaf edilen her şeyi Nebi'nin açıklaması gerekmez. Zira Hz. Musa onlara, dünya ve ahiret azabını haber vermiş, bu azap dünyada uğrayacağınız azaptır demiştir. Hz. Musa'nın bu sözünün, ahiret azabını nefyetmeden, karşılaşacakları azabın bir kısmını belirttiği bildirilmiştir. Zerkeşi bu konuda şöyle demiştir: "Va'idin tamamını terk etmek olduğuna göre, bir kısmını terk etmek nasıl mümkün olmasın."⁷⁶

Örnek:

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ "Ey Adem oğulları her mescide gidişinizde zinetli elbiseleri giyin..." (el-A'râf 7/31) ayetinde zinet kelimesi masdar olarak geldiğinden, gerçek manada kabul edilmemiştir. Bundan zinet mahalli kastedilmiştir, bu nedenle de zinet mahalline hal ıtlak olunmuştur. Zinetin sadece mescide girerken takılması gerekmeceği, mescitten muradın, aslında namaz olduğu, namaz mahalli zikredilerek namazın kast edildiği âlimlerin görüşüdür.⁷⁷

2.2.2. Teşbih

Belagat âlimleri teşbih sanatını, belagat ilminin en önemli konularından biri saymışlardır. Aralarında bir veya birden fazla vasıfta benzerlik bulunan iki şeyin birini diğerine benzetmektir, diye tarif etmişlerdir. Teşbihe konu olan özelliğin, benzetilen şeyde benzeyenden daha üstün olması gerektiğini belirtmişlerdir. Teşbih'in, içerisinde güzellik ve letafet unsurlarını taşıyan bir sanat olduğu, böylece de teşbihin gizli olanı açığa çıkardığı, uzağı

⁷¹ Sekkâki, *Miftâhu'l-ulûm*, 467, 468, 469; Hacımüftüoğlu, "Beyân", 6: 22.

⁷² Suyuî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 753.

⁷³ Abbas, *el-Belâğa fununuhâ ve efnânuhâ ilmu'l-beyân ve'l-bedi'*, 162, 168; Suyuî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 753, 754.

⁷⁴ Suyuî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 755.

⁷⁵ Suyuî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 755.

⁷⁶ Suyuî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 756.

⁷⁷ Suyuî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 758, 759; Abbas, *el-Belâğa fununuhâ ve efnânuhâ ilmu'l-beyân ve'l-bedi'*, 182.

yakınlaştırdığı, manalara açıklık kattığı gibi değerlerini de yükselttiğini belirtmişler, teşbihe hayal unsuru katıldığında ise gönülleri daha çok cezbettiğini söylemişlerdir.⁷⁸ Âlimler teşbihin gayesini, kapalı olan bir hususu açıklığa kavuşturmak üzere uzak manayı yakın manaya çekmek, bir başka tarife göre de; kastedilen manayı kısaltarak açıklamaktır diye tarif etmişlerdir.⁷⁹

Örnek:

“Dünya hayatı, İْنَا مَثَلُ الْحَيَوةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أُنزِلْنَا مِنْ السَّمَاءِ، تَطْبَقُ مِنَ السَّمَاءِ وَتَنَالُ الْبُيُوتَ وَتَذُوقُهَا كَالشَّيْءِ الَّذِي تَذُوقُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا...” (Yûnus 10/24) ayeti “...Sanki bir gün önce bir şey yokmuş gibi...” Cümlesine kadar olan kısmıyla teşbihe misaldir. Âlimler tarafından bu ayette on cümlenin olduğu, terkinin bu cümlelerin tamamında olduğu, bunlardan biri çıkarılacak olursa, teşbihin bozulacağını belirtmişlerdir.⁸⁰ Ayetteki teşbihten maksat, dünya hayatının süratle geçişi, nimetlerinin yok oluşu, insanların buna aldanmaları, gökten inen yağmur sebebiyle, süslü elbiselerle donanmış bir gelin gibi, yeryüzünün çeşitli bitkilerle donanıp bütün güzelliği ile süslenmesi, bu güzelliğe bakanların sanki bunların ebediyen kalacağını zannetmesi, bütün bu güzellikler, sanki dün yokmuş gibi bir duruma dönüşmüştür. Bazı âlimler dünya hayatının gökten inen yağmura benzetilişini, iki şekilde açıklamışlardır:

- Su ihtiyaç fazlası içilirse, zarar verir. İhtiyaç miktarı içilecek olursa faydalı olur, dünya hayatı da böyledir.
- Suya el batırılıp avuçlanırsa, avuçta bir şey kalmaz. Dünya hayatı da aynen böyledir.⁸¹

Örnek:

“O'nun nurunun misali, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir...” (en-Nûr 24/35) ayetinde, Allah'ın mü'minin kalbine akıttığı nur, içinde aydınlatıcı sebeplerin toplandığı kandile benzetilmiştir. Gözün daima bu parlaklığı görebilmesi durmadan yanan bu kandilde yanan maddenin bitmeyişi sayesinde olmuştur. Ayrıca ayette kandilin fenere konuluşu, parıldayan yıldızlara benzetilmiş, lambadaki yağ ise; yağların en safı, yakıcılıkta en kuvvetli olanı zikredilmiştir. Çünkü kandildeki bu yağın, ne şartta ne de garbda yetişen zeytinyağına benzemediği belirtilmiş. Güneş ışıklarının bu ağaca sadece sabah akşam değil, bütün gün isabet ettiği bildirilmiştir. Allah (cc) bu ayette mü'minlerin durumunu ortaya koyan bir mesel getirmiştir. Aynı surenin 39 ve 40. Ayetlerinde ise Allah (cc) kâfirin durumunu ortaya koyan iki mesel getirmiştir. Bunlardan biri كَسْرَابٍ بَقِيعَةٍ “düz arazideki serap”, diğeri de كَطَلَمَاتٍ فِي بَحْرِ لُجِّي “derin denizlerdeki karanlıklar”dır.⁸² Âlimler, Allah'ın (cc) Kur'an'da teşbih üslubunu terhib ve terhib gayesiyle kullandığını belirtmişlerdir.⁸³

⁷⁸ Atik, *İlmu'l-me'âni- el-beyân- el-bedi'*, 256; Bulut, *Belagat, Meani, Beyan, Bedi'*, 172; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 129.

⁷⁹ Kazvîni, *el-İdâh*, 203; Suyutî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 773; Abbas, *el-Belâğa fununuhâ ve efnânuhâ ilmu'l-beyân ve'l-bedi'*, 21.

⁸⁰ Celâluddin Abdurrahmân es-Suyutî, *Şerhu Ukudî'l-Cumân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, thk. İbrahim Muhammed el-Hemedânî, Emin Lokmân el-Habbâr, (Lübnan: Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyye, 2011), 213.

⁸¹ Suyutî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 775, 776; Abbas, *el-Belâğa fununuhâ ve efnânuhâ ilmu'l-beyân ve'l-bedi'*, 34, 117, 118.

⁸² Kazvîni, *el-İdâh*, s. 218; Suyutî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 776;

Abbas, *el-Belâğa fununuhâ ve efnânuhâ ilmu'l-beyân ve'l-bedi'*, 104.

⁸³ Abbas, *el-Belâğa fununuhâ ve efnânuhâ ilmu'l-beyân ve'l-bedi'*, 105.

2.2.3. İsti'âre

Sözlükte “ödünç istemek, ödünç almak” anlamına gelen isti'âreyi belagat âlimleri, “bir kelime veya terkinin, teşbihe mübalağa ve yorum gücü sağlamak için benzeşme ilgisiyle ve bir karineye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılması” şeklinde tarif etmişlerdir. Câhîz ve Abdulkâhîr el-Curcânî gibi âlimler benzeşme ilgisi sebebiyle isti'âreyi bir teşbih türü olarak kabul ederken Fahreddin er-Râzî, Sekkâkî ve daha sonra gelenler onu bir mecaz türü olarak görmüşlerdir.⁸⁴ Mecazın teşbihle karışmasından isti'âre meydana gelmiştir. İsti'âre de mecaz çeşidindedir, aralarındaki yakınlık, mecazın isti'âreye benzeyişidir. İsti'ârenin asli manasıyla teşbih olarak kullanılan kelime, şeklinde tarifi yapılmış, doğru olanın, isti'ârenin lügavî mecaz olmasıdır, çünkü isti'ârede müşebbeh, müşebbeh yerine değil müşebbehün bih yerine kullanılmıştır. İsti'âreye lügavî tasarruf değil, akli tasarruf manası verildiğinden, mecazı akli de denileceğini söylemişlerdir.⁸⁵

Bazı âlimler göre isti'âreyi, bilinen bir manada kullanılan kelimeyi, bilinmeyen bir manada kullanmaktır, bunun hedefi, gizli olanı ortaya çıkarmak, açık olmayan zahiri manayı açıklamak, mübalağa sağlamak veya hepsini bir arada düşünmektir demişlerdir.⁸⁶

Örnek:

“O, katımızda bulunan ana Kitap'tadır. Onun şanı yücedir, hikmetle doludur.” (ez-Zuhrûf 43/4). Âlimler bu ayetin manasının وَ إِنَّ فِي أَصْلِ الْكِتَابِ O katımızda bulunan asıl kitaptadır şeklinde olduğunu, ayetteki الِامْ kelimesinin, اصل kelimesinden istiare olduğunu, ferin asıldan neşet ettiği gibi, evlat da anneden neşet eder demişlerdir. İsti'âredeki hikmetin, geçerli olmayan bir şeyin, geçerliymiş gibi temsil edilmesinde olduğunu, böyle bir sözü işiten kimsenin, işitme durumundan görme durumuna geçtiğini belirtmişlerdir.⁸⁷

Örnek:

“Onlara şefkat kanatlarını ger...” (el-İsrâ 17/24) ayette kastedilen mana, evladın ana babaya merhamet göstererek alçak gönüllü davranmasıdır. Ayetteki alçak gönüllülük, önce, bir yöne meyletme ile sonra da kanat ile isti'âre yapılmıştır. Âlimler buradaki isti'ârenin takdirinin وَ الْخَيْضَ لَهُمَا جَانِبَ الذَّلِّ ana babana merhamet duygusuyla muamele et şeklinde olduğunu, bu istiarenin hikmetinin ise, daha iyi ifade edilerek görünmeyeni görünür hale getirmek olduğunu belirtmişlerdir. Ayette, evladın anne babaya karşı mütevazı davranması istenilmiş, bu manayı belâğ bir şekilde ifade edebilmek için isti'âre yapılmıştır. Bu yüzden bir yöne meyletme tabirinde bulunmayan manayı ifade ettiği için, cenah kelimesi, isti'âre olarak kullanılmıştır. Yönünü azıcık aşağı doğru eğen kimseye eğildi denilebilir. Fakat ayette eğilmekten maksat, yere kapanırcasına eğilmektir. Bu durum ise ancak kuşlardaki gibi kanatla olur demişlerdir.⁸⁸

⁸⁴ Kazvîni, *el-İdâh*, 254; Atik, *İlmu'l-me'âni- el-beyân- el-bedi'*, 361-363; İsmail Durmuş, “İstiare”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 315.

⁸⁵ Kazvîni, *el-İdâh*, 254; Suyutî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 779, 780.

⁸⁶ Suyutî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 780.

⁸⁷ Suyutî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 780; Atik, *İlmu'l-me'âni- el-beyân- el-bedi'*, 363.

⁸⁸ Suyutî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 780.

2.2.4. Kinaye

Beyân ilminin konularından birisi de kinayedir. Sözlükte “bir şeyi bir şeyle örtmek” anlamına gelen kinaye kelimesi edebi sanat olarak “örtülü anlatım” demektir.⁸⁹ Beyân âlimlerine göre kinaye, söz içinde geçen asıl anlamın yanında bir başka lazımi mananın anlatıldığı kelime veya terkiptir.⁹⁰ Söz içinde geçen asıl ve gerçek anlamındaki unsur meknî bih veya kinaye, bununla kendisine işaret edilen ve söz içinde geçmeyen unsur da meknî anh diye isimlendirmiştir. Meknî bih ile meknî anh'e kapalı bir biçimde işaret edildiği için ilk unsur örten, ikinci unsur örtülen konumunda bulunduğundan kinaye kelimesi kullanılmıştır. Âlimler, kinayede her iki unsura göre de cümlenin anlamının tamam olması, yalan ve yanlış olmaması asıldır demişlerdir. Bu sebeple İmam Malik ve İmam Şafii, Kur'ândaki “kadınlarla mülamese” (en-Nisa 4/43) ifadesinde mülamesenin (karşılıklı dokunma) gerçek anlamda (meknî bih) kullanıldığını söyleyerek erkeğin çıplak bedeninin kadının tenine dokunmasıyla abdestinin bozulacağına hükmetmişler, diğer fakihler ise bu ifadeyi benzeri birçok ayette olduğu gibi mecazî anlamından (meknî anh) hareketle onun cinsel temastan kinaye olduğunu söylemişlerdir. Belagat âlimleri, böyle olmakla birlikte kinayede asıl olanın, cümlede geçen unsurun (meknî bih) geçmeyen unsur (meknî anh) anlatmakta bir geçiş ve atlama taşı vazifesi görmesidir, bu bakımdan kinayede temel hedef mecazî anlamdır demişlerdir.⁹¹

Örnek:

“Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var benim bir tek koyunum var...”⁹² (Sâd 38/23) ayetinde, Araplarda adet olduğu üzere النعجة kelimesiyle, kadın kinaye edilmiştir. Çünkü kadının adını açıkça zikretmemeyi, açıkça zikretmekten daha güzel bulmuşlardır. Bu yüzden Hz. Meryem hariç, Kur'an da hiçbir kadın adıyla zikredilmemiştir. Kaynaklarda Suheylî'nin (ö. 581/1348), feshat âlimlerinin âdeti hilafına, Kur'an'da Hz. Meryem'in adıyla zikredilmesinin özel bir sebebi olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Sultanlar ve yüksek mevkide bulunanlar eşlerini, topluluk içinde adlarıyla çağırılmaz, bunu yerine العروس ve العيال kelimelerini kullanırlarmış. Cariyelerini çağıracakları zaman ise, bu yola başvurmadan, doğrudan doğruya adlarıyla çağırırlarmış. Hristiyanlar Hz. Meryem hakkında kötü sözler söylediklerinden, Allah (cc) Kur'an'da ismini açıkça zikretmiştir. Bunun sebebini Âlimler, Hz. Meryem'in ismen zikredilmesi, kendisine sıfat olan ubudiyeti tekid değil, Hz. İsa'nın babasız dünyaya geldiğini göstermek içindir, yoksa Hz. İsa'ya da bir baba nisbet edilirdi diye açıklamışlardır.⁹³

Örnek:

“Kadınlarınız sizin için bir tarladır...”⁹⁴ (el-Bakara 2/223) ayetinde cimadan kinaye olarak حرت

kelimesi kullanılmıştır.⁹⁴ Allah (cc) bu gibi ayetlerde kullarına üstü örtülü hitab ederek onlara konuşmalarında Kur'an ahlakını öğretmiştir. İşte bu özellik Kur'an da kullanılan kinayenin özelliklerindedir.

3. Bedi' İlmî

Belagat ilminin üçüncü bölümü olan Bedi' ilmi çok geniştir, içerisinde yer alan sanatlar sayılamayacak kadar çoktur. Hatta bazı âlimler bedi' ilminin anlam ve lafzi güzelliklerinin yüzlerce olduğunu söylemişlerdir. Kur'an-ı Kerim, etkili ve güzel sözlerin zirvesinde olan bir metin olarak bedi' ilminin birçok misalini içerir.

Bedi'in güzelliği kelimada zorlama olmadan kendiliğinden oluvermiş gibi gelmesindedir. Makamın gereğine göre kelimada bedi' güzelliklerin bulunması gerekir. Bu sayede muhatabın ilgisi çekilir, merakı uyanır, konu üzerinde düşünmeye başlar ve anlamaya çalışır.

Bedi' ilmi sadece lafzi güzelliklerden ibaret değildir. Makamın gerektirdiği ve bağlamın çağrıştırdığı belagi meziyetler taşır. Ancak kendiliğinden oluşmuş gibi görüldüğünde değeri ortaya çıkar. Aksi takdirde maksadına ulaşmaz, sanatsal değeri anlaşılmaz ve güzelliği ortaya çıkmaz. Aksine göze batar ve çirkin olur. Her şeyde olduğu gibi burada da kıvam önemlidir. Süsünün fazla olması gelini çirkin gösterdiği gibi, lafzî ve manevî güzelliklerin de fazla olması muhatabı sıkır ve usandırır.

Bedi' (بدیع) kelimesinin sözlük anlamı “örneksiz ve modelsiz bir şey icat eden, örneği ve modeli olmadan yaratılmış olan, daha önce duyulmamış, görülmemiş bir şey, icad” manasındadır.⁹⁵ Bedi' aynı zamanda Allahu Teâlâ'nın isimlerinden biridir. Her şeyi örneksiz ve benzersiz olarak yoktan yarattığını ifade eder.

Belagat terimi olarak bedi', edebi sanatlarla süslenmiş ifadenin lafz bakımından eksiksiz anlam bakımından ise kabul edilebilir olması, aynı zamanda bir uyuma sahip olmasının kaidelerini ve usulünü inceleyen ilimdir diye tarif edilmiştir.⁹⁶ Bedi sanatları çok olduğu için konumuza bu ilimde ön plana çıkan sanatlarla örnekler vereceğiz.

3.1. Tıbak

Tıbak, hakikat veya mecaz olsun aralarında zıtlık bulunan kelimelerin bir ibarede uyum içinde yer almasıdır.⁹⁷ Zıtlık birçok sanat dalında başvurulan etkili bir anlatım tarzıdır. Kavramlar zıtları sayesinde daha iyi bilinir ve anlaşılır. Resim sanatında bir nesneyi kendisine zıt olan bir çerçeve veya fonun içinde vermek, nesnenin daha iyi fark edilmesini sağlar. Tezatların bir araya geldiği kelimada zıtlar arasında bir uyum oluşur. Zıtlar bir arada zikredildiğinde kelama güzellik kazandırır, kelimayı yüceltir, değeri artar.

⁹⁴ Suyuî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, 2: 790.

⁹⁵ İbn Manzûr, “بدع” mad., 8: 6, 7; Cevherî, “بدع” mad., 2: 919; Mecdüddin Ebu's-Sa'adât b. el-Eşîr el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eşer*, thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 1: 106.

⁹⁶ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedi'”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 320.

⁹⁷ İbn Reşîk el-Hasan el-Kayrevânî, *el-Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve âdâbihî ve nakdihî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 5. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Ciyl, 1981), 2: 5; Atîk, *İlmu'l-me'ânî-el-beyân-el-bedi'*, 494, 495; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 163; Bulut, *Belagat, Meani, Beyan, Bedi'*, 220.

⁸⁹ İbn Manzûr, “كنى” mad., 15: 233.

⁹⁰ Kazvîni, *el-İdâh*, s. 286; Atîk, *İlmu'l-me'ânî-el-beyân-el-bedi'*, 405.

⁹¹ Atîk, *İlmu'l-me'ânî-el-beyân-el-bedi'*, 413, 414; İsmail Durmuş, “Kinaye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 34.

⁹² Sâd, 38/23.

⁹³ Suyuî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, 2: 789; Atîk, *İlmu'l-me'ânî-el-beyân-el-bedi'*, 414.

Örnek:

وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ
 “Rahmetinden (ötürü) O sizin için hem geceyi, hem gündüzü yaptı ki: Hem içinde dinlenesiniz ve hem çalışıp fazlından (nasibinizi) isteyesiniz de şükredesiniz.” (el-Kasas 28/73). Bu ayeti kerimede zıt olan iki kelime; gece ve gündüz bir arada getirilmiştir. Bunlar Allahu Teâla'nın kulları üzerindeki nimetlerinden ve rahmetinin bir tezahüründendir. Daha sonrada zamanın gece ve gündüz şeklinde yaratılmasının hikmeti zikredilmiştir. Bilindiği üzere geceler sükün bulmak, gündüzler de hareket edip çalışmak içindir. Bu hareket, yeryüzünde fesat çıkarmak için değil Allah'ın fazlından aramak ve maslahat için olmalıdır. Bunun için ayette “Allah'ın fazlından” bölümü ilave edilmiştir. Çünkü hareket fesat ve maslahat içinde olabilir. Ama Allah'ın fazlı sadece ıslahı ifade eder. Bu nedenle ikinci bölümde de sükûnet ve fazileti aramak şeklinde iki zıt zikredilmiştir. İşte ayetin başında, hem de sonunda iki zıttın zikredilmesi mü'mini bu nimet üzerinde düşünmeye sevk eder. Niçin zaman gündüz ve gece olarak yaratılmıştır? Kıyamet gününe kadar sadece gündüz ya da sadece gece olsaydı hayat nasıl olurdu? İşte böylece Allahu Teâla önceki ayetler üzerinde tefekküre davet etmiştir.⁹⁸

3.2. İltifat

Belagat âlimleri anlama güzellik veren edebi sanatlardan saydıkları iltifatı sözde beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslup bakımından değişiklikler yaparak bir cümleyi, bir üsluptan diğer bir üsluba nakletmeye iltifat sanatı denir diyerek tarif etmişler, bazı âlimlerin de buna istidrak ismini verdiklerini söylemişlerdir. Bu sanatta bir sığa kullanıldıktan sonra, cümledeki fiil; mütekellim, hitap veya gayb sigalarının birinden diğerine nakledilir. Bazı âlimler bu sanatı me'âni ilmi konuları içinde saymışlardır.⁹⁹

Örnek:

Kur'ân da bu sanatın birçok misali vardır. Âlimler gaib sigasından muhataba geçişin güzelliği Fatiha suresinde görülmektedir demişlerdir. Surede, önce Allah'ın adı anılmış, sonra O'na tam manasıyla yönelmeyi teşvik eden sıfatları zikredilmiş, daha sonra da, kıyamet gününün sahibi olduğunu beyan eden مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ ayeti ile bu sıfatların sonuncusu getirilmiştir. Böylece kul, bu sıfatlarla vasıflanan Allah'a, kimsenin içinden söküp atamayacağı duygularla bağlanmış, her şeyde O'na sığınmış, yalnız Ondan yardım talebinde bulunmuş olur.¹⁰⁰

Denilmiştir ki; “Allah'a hamdin gaib sigası ile ibadetin de muhatap sigası ile gelmesi, ibadetin hamd'den daha değerli olduğuna işaret eder. Çünkü hamd, bir nimet karşılığında yapılırken, ibadette bu karşılık yoktur. Bu yüzden Allah'a hamd gaib sigasıyla, ibadet de muhatap sigasıyla kullanılmıştır. Böylece kul ibadetini rabbine,

hitap ve teveccüh halinde nisbet etmiştir”. Âlimler bu değişikliğin sebebini, Allah'a yapılan sözlü ve fiili taat çeşitlerini kendinde toplayan en mükemmel saygı tarzı olan ibadetin şanına tâzim ve önemine dikkat çekmek ve Allah'ı görüyormuş gibi huşû içinde ibadet yapmanın önemini vurgulamak için olduğu görüşündedirler. Bu şekilde devam eden surenin son ayetlerinde, nimet veren açıkça zikredilmiş, bu nimet bizzat Allah'a isnad edilerek الَّذِينَ أَعْطَتْ عَلَيْهِمُ “nimet verdiği kimselerin ...” (el-Fâtiha 1/7) buyurulmuş, صِرَاطَ الْمُنْعَمِ عَلَيْهِمْ “kendilerine nimet verilenlerin yoluna” şeklinde ifade edilmemiştir. Gazabın zikrine sıra gelince, bu kelime Allah'a lafzan nisbet edilmemiş, gazap eden açıkça ifade edilmeden, mağdûb (مغضوب) şeklinde kullanılmış Allah'a doğrudan hitap halinde, gazabın Allah'a lafzan nisbet edilmemesi için غير الذِّينِ غَضِبْتَ عَلَيْهِمْ “gazap ettiklerinin yoluna değil”, şeklinde getirilmemiştir.¹⁰¹

Yine denilmiştir ki; “bu surede hamd'e hakkıyla layık olan, Allah (cc), Rahim ve kıyamet gününün sahibi olma gibi büyük sıfatları bulunan, şanı yüce olan Allah'ın varlığı bilinmiş olur. Ayrıca, ibadetin ancak kendisine yapılacağı, ancak kendisinden yardım istenileceği anlaşılır. Bu yüzden şanına uygun bir tazimde bulunmak üzere, Allah'a bu şekilde hitap edilir. Suredeki bu hitaba göre kul; ey bu sıfatların sahibi olan Allah'ım, biz ibadeti ancak sana eder, senden yardım isteriz şeklinde niyazda bulunmuş olur”. Bu surede mevcut olan iltifat sanatının bir diğer güzelliğinin de, şu noktada kendini gösterdiğini belirtmişlerdir; “insan yaratıldığında, Allah'ı ve sıfatlarını bilmiyor, O'na doğrudan nasıl hitap edeceğini bilemiyor, azametini kavrayamıyordu. İnsan Allah'ı sıfatlarıyla tanıyınca, O'na hamd ve sena ile yaklaşmaya çalışmış, hamd'in sadece Allah'a ait olduğunu kabul etmiş, kulluğuna layık bir şekilde ibadette bulunmuştur. Bu sayede Allah'a hitap etmeyi ve münacatta bulunmayı öğrenmiş, يَا لَيْكَ نَعْبُدُ وَ لَيْكَ نَسْتَعِينُ “Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz” (el-Fâtiha 1/5) diyerek, kulluğunu göstermiştir.”¹⁰²

3.3. Tazmin

Tazmin “bir şeyi içine almak, ihtiva etmek” anlamlarındaki ضمن (damn) kökünden türeyen, “bir şeyi başka bir şeyin içine koymak, ona dâhil etmek” demek olan bir bedi' terimidir. Lugavî/nahvî tazmin denilen tür daha çok fiillerde görülür. Fiil müteaddi/geçişli-lazım/geçişsiz olmada ve belli harfi cerle geçişli olma hususunda anlamını kapsadığı fiil gibi kullanılır ve kendi anlamının yanında o fiilin anlamını da kapsar. Bu şekil icâz üslubuyla beraber mecazî bir anlam taşıdığından belagat ve edebi sanat açısından güzel bulunmuştur.¹⁰³

Örnek:

قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ “De ki: Bütün yetki ve karar bütünüyle Allah'ındır” (Âl-i İmrân 3/154).

قَالُوا نَحْنُ أَوْلُوا قُوَّةً وَأُولُوا بَأْسٍ شَدِيدٍ وَالْأَمْرُ لِلَّهِ فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ “Onlar, şöyle cevap verdiler; Biz güçlü kuvvetli kimseleriz, zorlu savaş erbabıyız; buyruk ise senindir; artık ne emredeceğini düşün taşın.” (en-Neml 27/33).

İlk ayette emir kelimesi "ل" harfiyle, ikinci ayette ise

⁹⁸ Şadrudin b. Mâ şüm el-Medenî, *Envâru'r-rebi' fi envâ'i'l-bedi'*, thk. Şâkir Hâdi Şukur (Necf: Matba'atu'n-Nu'mân, 1968), 2: 49;

Abdulfettah Feyyûd Besyûni, *İlmu'l-bedi' dirâse târihiyye ve fenniyye*, 2. Baskı (Kahire: Dâru'l-Me'âlimi's-Sekâfiyye, 1998), 136.

⁹⁹ Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu's-şi'r*, 4. Baskı (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2015), 146; Atîk, *İlmu'l-me'âni- el-beyân- el-bedi'*, 561, 565; İsmail Durmuş, “İltifât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 152.

¹⁰⁰ Suyutî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 905; Durmuş, “İltifât”, 22: 152.

¹⁰¹ Suyutî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 905, 906; Durmuş, “İltifât”, 22: 152.

¹⁰² Suyutî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 906.

¹⁰³ İbn Manzûr, “ضمن” mad., 13: 257-260; Suyutî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2: 919; İsmail Durmuş, “Tazmin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2011), 40: 204, 205; Tazminle ilgili daha geniş bilgi için bakınız, Süleyman Koçak, *Kur'an'da Tazmin Üslubu* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2014).

"إلى" harfiyle müteaddi olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in belagati incelendiğinde bu farklılığın bir hikmetinin olduğu görülür. Zira ilk ayette, bütün yetki ve kararın üzerinde şüphe olmayan Allah'a ait olduğu hakikati belirtilmiştir. Bu durumda aidiyet ifade eden "ل" harfinin kullanılması uygun bulunmuştur. İkinci ayette ise Sebe' halkından bahsedilmiştir. O günlerde Yemen'in San'a yakınlarında Ma'rib kentinde uzun bir süre Arap yarımadasının tamamına hükmetmiş olan Sebe' halkının başında Belkis isiminde bir kadın hükümdar bulunduğu kaynaklarda zikredilmiştir. Belkis istişare heyetini toplayıp Hz. Süleyman (a.s.)'ın göndermiş olduğu mektup hakkında onlarla istişare etmiş, onlar da: "Biz güçlü, kuvvetliyiz, savaşçı milletiz. Ama yetki sizindir, değerlendirip münasip gördüğünüz emri verin!" demişlerdir. Bu ifade ile son sözün Belkis'a ait olduğuna işaret eden en uygunu "إلى" harfi cerri gelmiştir.¹⁰⁴

Örnek:

وَلَا تَعَزَّمُوا عَقْدَةَ النِّكَاحِ "Nikah kıymaya kalkışmayın." (el-Bakara 2/235). Âlimlere göre, bu ayette لَا تَعَزَّمُوا (kalkışmayın) fiilinin عَلَى harfi cerriyle geçişliliği alışılmış şey iken mef'ûlünü doğrudan alan bir fiil gibi kullanılması, anlam ilgisi nedeniyle mef'ûlünü doğrudan alan ولا تتنوا (niyetlenmeyin) anlamını içerdiği şeklinde bir tevile yol açmıştır.¹⁰⁵

3.4. Leffü Neşr

Sözlükte anlamı dürüp toplama ve yayma olan leff-ü neşr'i belagatçılar iki veya daha fazla kelime veya hükmün zikredilmesinden sonra bunlarla aralarında ilişki olan kelime veya hükümlerin sıralanmasıdır diye tarif etmişler, bunların ilki leff diğeri neşr'i meydana getirir demişlerdir. Leff-ü neşr'i meydana getiren ve aralarında ilişki bulunan bu iki sıradaki unsurların hangisinin hangisiyle ilişkili olduğu belirtilmez ve bunun belirlenmesi sözün muhatabına bırakılır.¹⁰⁶

Örnek:

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى "Dediler ki: cennete Yahudi veya Hıristiyan olanların dışında hiçbir kimse asla girmeyecektir." (el-Bakara 2/111). Ayetteki "dediler" ifadesinin faili âlimlerin görüşlerine göre Yahudi ve Hıristiyanlardır. Yahudilerin "Cennete sadece Yahudiler girecek" iddiasıyla Hıristiyanların "Cennete sadece Hıristiyanlar girecek" iddiası birleştirilerek ayette "cennete Yahudi veya Hıristiyanların dışında hiçbir kimse asla girmeyecektir" şeklinde mücmel olarak verilmiştir. Âlimler "leff sanatında icmalî mümkün kılan şeyin, Yahudi ve Hıristiyanlar arasında, inadın bulunmasıdır, bu iki firkadan birinin, diğeri cennete girecek demesi mümkün değildir. Bu durumda akıl, her iki firkanın sözünü kendine bırakarak karışıklığı ortadan kaldırmıştır" demişlerdir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Fađl Hasan Abbas, *İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Amman, 1991), 196, Cüneyt Eren, Arap Belagatının Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılmasına Katkısı, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* sayı 20 (2004), 134, 135.

¹⁰⁵ Durmuş, "Tazmin", 40: 205.

¹⁰⁶ Kazvîni, *el-İdâh*, 313; Suyûtî, *Şerhu Ukudi'l-Cumân*, 270; Atîk, *İlmu'l-me'ânî- el-beyân- el-bedi'*, 593; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 179; Bulut, *Belagat, Meani, Beyan, Bedi'*, 255.

¹⁰⁷ Kazvîni, *el-İdâh*, 314; Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 929; Atîk, *İlmu'l-me'ânî- el-beyân- el-bedi'*, 596; Bulut, *Belagat, Meani, Beyan, Bedi'*, 257.

Sonuç

Makalenin içerisinde sunduğumuz örneklerde, Kur'an ayetlerine Arap dilinin belâgat özellikleriyle bakıldığında ne derece zengin anlamlar ihtiva ettiği görülmüştür. Makalede, her birisi ayrı zengin mana ve değere sahip olan bu sanatlardan bazılarının Kur'an-ı Kerim'i anlamamıza katkısı me'ânî, beyân ve bedi' ilimleri çerçevesinde örneklerle belirtilmiştir. Kur'an vahyinin nazir olduğu Cahiliye Dönemi'nde Araplar edebiyat ve belâgatta zirvede idiler. Kendilerini, dili en güzel konuşan, meramını en güzel ifade eden bir topluluk olarak görüyorlardı. Bu topluluğa Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber'in bir mucizesi olarak inmiş ve ortaya koymuş olduğu i'câzın bir benzerini meydana getirmeye davet ederek Araplara meydan okumuştur. Yüksek bir edebî zevke ve seviyeye sahip olsalar da Arapların bu çağrıya cevap veremedikleri ve Kur'an'ın belâgati karşısında mağlup oldukları açıkça ortaya çıkmıştır.

Makalede Kur'an'ın, davet ve toplumu ıslah kitabı olduğu, anlaşılması ve onun insanlara ulaştırılmasında belagatin ne derece öneme sahip olduğu ve Kur'an'ın Arapça açık bir şekilde indirildiği anlaşılmıştır. Kur'an'ın edebî üslubunda lafızların hakikî ve mecâzî anlamlarıyla kullanıldığı görülmüş bunların anlama katkıları anlaşılmıştır. Allah'ın (cc) Kur'an'da kinayeli hitaplarda bulunarak kullarına ahlakî öğrettiği görülmüştür. Kur'an-ı Kerim'i anlamının, Kur'an'ın bu harika nazım sisteminin ve edebî özelliklerinin yeterli olarak değerlendirilmesine bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. İslâm tarihinde meydana gelen ihtilafların temelinde, Kur'an'ın edebî inceliklerini anlamadaki farklılıkların önemli bir tesiri olduğu görülmüştür. Arapçaya bu sanat özellikleriyle vâkıf olmanın, Kur'an-ı Kerim'i doğru anlamının en önemli aracı olduğu açığa çıkmıştır.

Kaynaklar

- Abbas, Fađl Hasan. *el-Belâga Fununuhâ Ve Efnânuhâ İlmu'l-Me'ânî*. 12. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2009.
- Abbas, Fađl Hasan. *İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Amman, 1991.
- Akdemir, Hikmet. *Belagat Terimleri Ansiklopedisi*, İzmir: Nil Yayınları, 1999.
- Askerî, Ebî Hilâl el-Hasan b. Abdullah b. Sehl. *Kitâbu's-Şinâ'ateyn*. Thk. Mufid Kâmiha. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- Atîk, Abdul'aziz. *İlmu'l-Me'ânî- el-Beyân- el-Bedi'*, Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye.
- Besyûni, Abdulfettah Feyyûd. *İlmu'l-Bedi' Dirâse Târihiyye ve Fenniyye*, 2. Baskı. Kahire: Dâru'l-Me'âlimi's-Şekâfiyye, 1998.
- Bulut, Ali. *Belagat, Meani, Beyan, Bedi'*, İstanbul: İFAV, 2013.
- Câhîz, Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. 2. Baskı. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Cârim, Ali. – Emin, Mustafa. *el-Belâgatu'l-Vâđiha*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *eş-Şihâh*. Thk. Şihabuddin Ebû Amr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998.
- Cezerî, Mecduddin Ebu's-Sa'adât b. el-Esîr. *en-Nihâye fî Ğaribi'l-Hadîs ve'l-Eşer*. Thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Curcânî, Abdulkâhîr. *Delâilu'l-İ'câz*. Thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Fâyez ed-Dâye. Dımişk: Dâru'l-Fikr, 2007.
- Curcânî, Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rifât*. Kahire: Dâru'l-Fazile.

- Dayf, Şevki. *el-Belâga Tetavvur ve Târîh*. 9. Baskı. Dâru'l-Mearif.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi*. 2. Baskı. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2012.
- Durmuş, İsmail. "İltifât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "İstiare". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 315-318. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. "Kinaye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 34-37. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Durmuş, İsmail. "Me'ânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 204-207. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Durmuş, İsmail. "Tazmin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 204-206. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Eren, Cüneyt. Arap Belagatının Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılmasına Katkısı. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2004): 115-138.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Bedî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 320-321. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Beyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6: 22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hâşimî, Seyyid Ahmed. *Cevâhiru'l-Belâga*. Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 2012.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim b. Ali b. Ahmed. *Lisânu'l-Arab*. Buyrut: Dâru Sadr.
- Kayrevânî, İbn Reşîk el-Hasan. *el-Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihî ve Nakdihî*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 5. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Ciyl, 1981.
- Kažvîni, Haţib. *el-İdâh fî Ulûmi'l-Belâga*. Thk. Abdulhamid Hindâvî. 2. Baskı. Kahire: Muessesetu'l-Muhtâr, 2001.
- Kılıç, Hulusi. "Belagat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 380-387. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kudâme b. Ca'fer. *Nakdu's-Şi'r*. 4. Baskı. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2015.
- Medenî, Sadruddîn b. Mâ'sûm. *Envâru'r-Rebi' fî Envâ'i'l-Bedi'*, Thk. Şâkir Hâdî Şukur. Necef: Matba'atu'n-Nu'mân, 1968.
- Râzî, Fahreddîn. *Nihâyetu'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz*. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1985.
- Sahih-i Buhari.
- Saraç, M.A.Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*. 12. Baskı. İstanbul: Gökkubbe, 2014.
- Sekkâkî, Ebû Yakub Yusuf b. Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-Ulûm*. 3. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2014.
- Suyutî, Celâluddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 4. Baskı. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2000.
- Suyutî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Şerhu Ukudi'l-Cumân fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân*. Thk. İbrahim Muhammed el-Hemedânî, Emîn Lokmân el-Habbâr. Lübnan: Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyye, 2011.
- Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi. *Mevzuatu'l-Ulûm*. Sadeleştiren: Mümin Çevik. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1975.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Omer. *el-Muţavvel*. Thk. Abdulhamid Hindâvî. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.